PREZENȚA ANTITEZELOR ISTORICE LA EMINESCU

CRISTIAN POPESCU

1. Goethe spunea undeva că „A trăi o idee înseamnă a trata imposibilul ca și cînd ar fi posibil[1]. Pentru Eminescu, a trăi o idee înseamnă *a trăi poezia*, căci, indiferent în ce modalitate ar fi exprimată, la Eminescu o idee *trăită* este o idee poetică — o idee supremă. Ideea, exprimată sau nu propriu-zis poetic, o dată ce a fost ridicată la rang de idee trăită, deci poetică, este o idee supralogică, adică nu are neapărată trebuință să streacă printre furcile caudine ale argumentației, ci se instituie plenar ca o determinație ineluctabilă (asupra semnificației acestor considerații paginile următoare vor aduce clarificări).

Încă în 1870, la apariția *Epigonilor*, înțelegerea poeziei ca idee trăită se conturase:

> Ce e poezia ? Înger palid cu priviri curate,
> Voluptos joc cu icoane și cu glasuri tremurate,
> Strai de purpură și aur peste țărîna cea grea.

Iar în *Memento mori*, apropiată în timp, ideea trăită, poezia este așezată în antiteză cu realitatea ternă, dar și, explicit, cu ideea rațională, logică — rece:

> Una-i lumea-nchipuirii cu-a ei mîndre flori de aur,
> Alta unde cerci viața s-o-ntocmești, precum un faur
> Cearc-a da fierului aspru forma cugetării reci.

Credem că stările de lucruri legate de trăirea ideii, asupra căreia am insistat, sînt de primă importanță pentru înțelegerea antitezei istorice și a concepțiilor național-patriotice ale acesteia.

Evident, numai Eminescu afirmă tot ceea ce afirmă ··· Eminescu. Și totuși ne permitem să afirmăm că eminescologia, în primul rînd cea mai veche, a greșit atunci cînd a dat statut de egalitate tuturor spuselor lui Eminescu, cînd le-a abordat numai *literal*[2]. Ideile istorice ca și cele sociale și poli-

---

[1] I. W. Goethe, *Maxime și reflecții*. Trad. Gh. Ciorogaru. București, Ed. Univers, 1972, p. 71.

[2] Din multitudinea de exemple ne vom referi doar la următoarele lucrări: D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, București, Ed. Bucovina, f. a. și Gh. Vornica, *Gîndirea biopolitică a lui Eminescu*, Sibiu, Ed. Astra, 1942. Pe de altă parte, vom nota aici observația lui E. Lovinescu, anume că: „Prin prestigiul talentului său, Eminescu a creat [...] un fel de misticism național" (E. Lovinescu, *Istoria civilizației române, moderne* ediție de Z. Ornea, București, Ed. Științifică, 1972, p. 304.

www.cimec.ro

tice, brăzdează poezia şi capătă formele cele mai violente în proza politică. Nu vom porni la a urma modelul istoric eminescian numai pentru că Eminescu este poetul nostru naţional şi mîndria pentru resursele spiritului românesc. *Nu-i vom putea împărtăşi toate ideile,* dar este o eroare să epurăm pur şi simplu din demersul critic ceea ce nu putem împărtăşi, iar aici de asemenea eminescologia a greşit, în primul rînd prin reprezentanţi mai noi[3]. Nu este vorba, evident, nici de a extrage de peste tot de unde se poate „lucrurile pozitive", cum nu este vorba nici de a interpreta şi tălmăci textele, pînă cînd Eminescu ajunge să semene bine cu noi. Eminescu a avut şansa de a fi trecut din categoria poeţilor mari în cea a marilor poeţi *naţionali.* Şansa lui e de fapt şansa noastră. Dar concepţia că ideile lui Eminescu — deoarece el ne este un antemergător, care a gîndit patriotic şi a exprimat cel mai frumos acest gînd — nu pot să nu fie identice cu ideile noastre de azi, este o concepţie falimentară din punct de vedere ştiinţific. Iar aceasta pentru că *Eminescu* înseamnă un organism intelectual şi poetic viu, care, ca orice organism viu, are a se teme întîi de toate de tipare şi închistări. Este vorba deci de a înţelege funcţionalitatea unui sistem de gîndire[4], înăuntrul căruia anume elemente se înlănţuie în perfectă concordanţă — să luăm ca exemplu doar ideea monarhismului, în care Eminescu a crezut. Problema erorilor gîndirii politice eminesciene a fost abordată ; cauză a acestora a fost apreciat temperamentul impetuos al poetului (Şt. Pascu[5]), faptul că publica într-un ziar conservator (Zoe Dumitrescu-Buşulenga[6]). Apoi, faptul că : „În anii studiilor vieneze şi berlineze a suferit [···] influenţa nu totdeauna binefăcătoare a lecturilor sale străine şi cu deosebire a istoricilor naţionalişti germani. De la Treitsche, istoricul Prusiei bismarkiste, Eminescu a putut să-şi însuşească, fără desăvîrşit control critic şi împotriva generoaselor sale aspiraţii originare, cîteva din doctrinele reflectate apoi în activitatea sa de la *Timpul* : naţionalismul, xenofobia, monarhismul, conservatorismul etc. (Ş. Cioculescu[7]). În disputele sale filosofico-social-politice, Eminescu poate fi acuzat uneori de patimă şi de greşeală.

---

[3] Cf. următorul punct de vedere al lui Ov. S. Crohmălniceanu : „Adesea observăm cu nemulţumire cum anumiţi istorici literari s-au specializat să treacă absolut cu vederea orice aspect amendabil din opera şi viaţa autorilor reputaţi [...] Un scriitor, cu adevărat mare nu scade atnci cînd e înfăţişat în lumina adevărului [...] Sfinţii seamănă toţi unul cu altul. în „Luceafărul", 16 octombrie 1976, p. 3.

[4] Gh. Bulgăr spunea că : „Cei care l-au acuzat pe Eminescu de xenofobie, de conservatorism, de negare a prezentului şi de slăvire doar a trecutului, ignoră condiţiile istorice reale ale epocii în care el a scris, uită circumstanţele economice şi cerinţele reorganizării în anii independenţei noastre, în anii de luptă şi răsturnări cînd cei mai îndrăzneţi, mai fără scrupul, cînd cei isteţi la vorbe puteau să-şi pună mai uşor în valoare vicleniа şi veleităţile politice ; uită de asemenea că doar o mînă de oameni luptă pentru cultură şi ştiinţă, pentru instruirea celor mulţi de care modernizarea ţării avea nevoie, uită că legea supremă a gînditorului şi ziaristului de la *Timpul* a fost adevărul, iar soluţia relelor despre care el vorbea sta în muncă, în creaţie, că perspectiva progresului depindea de capitalul de cultură şi virtuţi civice ale maselor." (Gh. Bulgăr, *M. Eminescu. Coordonate istorice şi stilistice ale creaţiei,* Iaşi, Ed. Junimea, 1980, p. 118 — 119).

[5] Şt. Pascu, *Eminescu om politic,* în : „Manuscriptum", Bucureşti, nr. 1/1976, p. 31.

[6] Z. Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu. Cultură şi creaţie,* Bucureşti, Ed. Eminescu, p. 199.

[7] Ş. Cioculescu, *Aspecte de critică socială eminesciană,* în : *Studii eminesciene,* Bucureşti, EPL, 1964, p. 248.

www.cimec.ro

Sigur însă nu poate fi acuzat de nesinceritate. Și acest lucru e foarte important. „Trecutul [î]i marmură, presentul [î]i Dumnezeu, viitorul [î]i umbră. Și eu pun destinul acestei lumi într-o inimă de om" — scria poetul (ms. 2 255, f. 205). „Greșeala" lui Eminescu, atunci cînd ia atitudine în viața politică — mai bine zis : naivitatea lui — este de a crede că ajunge doar să numești adevărul pentru a stîrpi minciuna. Dar apoi s-a întîmplat că unele dintre adevărurile pe care le-a întrevăzut Eminescu au fost infirmate de istorie. În astfel de cazuri Eminescu nu mai e Eminescu ? Nu poate fi așa. Însă pentru că Eminescu este *Marele nostru Eminescu*, folosul nostru stă în a înțelege structura unei gîndiri complexe[8], cu ceea ce reprezintă ea lumină și umbră, iar nu de a o deforma în ideal chip cioplit. Credem că nesinceritatea nu poate constitui în nici un fel o metodă de abordare a totalei sincerități eminesciene.

Eminescu a pus preț pe ideea, edificată tot pe polarități antitetice, a ierarhizării adevărurilor, pe care o întîlnim, formulată poetico-filosofic în următoarea aserțiune : „Ierarhia luminei și egalitatea întunericului e o luptă între Eran și Turan, între lumină și întuneric, între libertate și sclavie, între libera. ierarhie [a] luminii și egalitatea stupidă a întunericului". (ms. 2275 B, f. 20)- Eminescologia s-a oprit îndelung asupra gîndirii istorice eminesciene și au alternat concluzii generale asupra sentimentului cuprinzător pesimist sau optimist. În ceea ce ne privește, credem că trebuie marcată polaritatea între *pesimismul eminescian* la **nivel istoric universal** (care se dezvălui și la nivelul cuvintelor și dinapoia lor ca sentiment al deșertăciunii și avertisment pentru *Memento mori*) și *optimismul eminescian* la **nivel istoric universal** (care se dezvăluie în principal dinapoia cuvintelor ca *nădejde*, existînd încrederea în ceea ce „ar fi de făcut"). Patriotismul propriu-zis nu este, indiferent de ceea ce a lăsat să se înțeleagă uneori eminescologia, în mod automat optimism istoric, căci *sentimentul* însuși nu înseamnă încă optimism, ci devine optimism numai după ce este dublat de *încredere*. Lucrurile ne amplifică însă, deoarece. față de aceste alcătuiri, elementul *istoric* nu rămîne în stare de ingenuitate, ci peste el se suprapune fie *politicul*, fie *socialul*, ori se suprapun amîndouă.

Eminescu gîndește lucrurile radical — *antitetic* pe principiul alb sau negru, conform formulei creativ-poetice. *Opțiunea* este a măsurilor întregi și

[8] Referindu-se la *Creativitatea eminesciană*, D. Caracostea insista asupra abordării elementelor unei gîndiri dinăuntrul acesteia : „Nu este însă deajuns ca textul cutărei sau cutărei plăsmuiri să fie integrat în viața din care a purces, potrivit urmelor păstrate în manuscrise ; se cere ceva mai mult : din toate plăsmuirile să-ți întruchipezi intuiția totală a factorilor creatori. Vom descifra deci aceste puteri creatoare, nu din viața înconjurimii și nici din te miri ce neînsemnat amănunt biografic, ci din structura însăși a sufletului plăsmuitor, lămurit la lumina operei. Nu mai e vorba de a stabili, cum se încerca în chip naiv pînă nu de mult, o dependență a poetului de înconjurime și nici de a explica opera în chip cauzal, ca în științele naturii, ci de a arăta cum, în actul de creațiune, poetul transfigurează datele împrumutate ridicîndu-le la valoare de poezie, potrivit personalității.

A descifra experiența adînc umană a personalității creatoare și a adînci operele poetice, atît în creativitate cît și în plăsmuirea menită să ne vorbească totdeauna, iată calea cerută de natura materialului, pentru a lămuri istoric și estetic poezia. „În D. Caracostea, *Studii eminesciene*, ediție îngrijită de I. Dumitrescu, București, Ed. Minerva, 1975, p. 6.

[9] Într-o carte apărută în 1966 (*Eminescu și Schopenhauer*, București, EPT), reluată în volumul din 1981 (*De la Eminescu la Lucian Blaga*, București, Ed. Cartea Românească), Liviu Rusu, vrînd să demonstreze *Antischopenhauerianismul lui Eminescu*, insistă tocmai asupra optimismului său istoric.

www.cimec.ro

ineluctabile, ca marcînd esențial elementul istoric și concretizările lui sociale și politice, căci Eminescu nu se poate exprima decît ca neînduplecat luptător total angajat.

2. Odată invocată problema opțiunii, pătrundem în analiza a ceea ce dispunem ca prim argument poetic: *Epigonii* sau antiteza bătrîni/tineri. Poemul, apărut în primul an al colaborării lui Eminescu la „Convorbiri literare" (1870), poate fi legitim privit ca *ars poetica* inițială[10], edificatoare pentru gîndirea asupra istoriei, gîndire marcată prin polarități antitetice; precum pomul *Venere și Madonă*, apărut în același an, a fost abordat ca fiind edificator pentru ceea ce am numit *antiteza categorială*.

D. Caracostea observa că: „Pentru prima dată la Eminescu, apare [în *Epigonii*] un aspect tipic al arhitectonicii lui: opoziția masivă a părților contrastante"[11], adică bătrînii și tinerii[12], caracterizați în poem printr-o suită de antiteze, în adresare directă:

> [···] spusa voastră era sîntă și frumoasă,
> Căci de minți era gîndită, căci din inimi era scoasă,
> Inimi mari, tinere încă, deși voi sunteți bătrini.

și pe de altă parte:

> Iară noi ? noi, epigonii ? ··· Simțiri reci, harfe sdrobite,
> Mici de zile, mari de patimi, inimi bătrîne, urîte,
> Măști rîzînde, puse bine pe-un caracter inimic;
> Dumnezeul nostru: umbră, patria noastră: o frază;
> În noi totul e spoială, totu-i lustru fără bază;
> Voi credeați în scrisul vostru, *noi nu credem în nimic* !
>
> (subl. ns.)

Izvorîte din același fascicol de gîndire generală, ideile capătă în diverse însemnări „de sertar", ca mai totdeauna, expresie întărită. Iată, în corespondență, cele două polarități în redactări aparținînd caietelor. Prima: „Cînd mă aflu față cu cei bătrîni, cu literatura din deceniile trecute, pare că sînt într-o cameră încălzită ··· simți, că acești oameni erau într-un contact nemijlocit cu un public oarecare, mic or mare, dar în sfîrșit era un public. Față cu cei moderni parcă mă simt într-o cameră rece, și într-o cameră rece, va fi observat oricine asta — pare că *lipsește* ceva, nu căldura însăși ci ceva pipăit, parcă pe peretele curat fusese ceva și nu mai este, sau simțămîntul în familie, cînd a murit cineva în casă. E un fel de deșert atît de simțit de fiecare — un fel de suflare, care cuprinde toate obiectele — parcă lipsesc din casă lucruri,

---

[10] *Junii corupți* l-a precedat (1869), dar acest poem este o anatemă și nu implică valențele filosofice ale *Epigonilor*.

[11] *Arta cuvîntului Eminescu*, în D. Caracostea, *Studii eminesciene*, *ed. cit.*, p. 266.

[12] Poetul nostru intitula partea a treia din *Icoane vechi și icoane nouă* chiar *Bătrînii și tinerii*. Să mai notăm că sentimentul epigonic este tratat, aproape în timp de Eminescu, de Immermann, în romanul *Die Epigonen* (apărut în 1836); altfel, reprezintă o conștiință timpurie dobîndită (toți bătrînii și-au avut bătrîni !), pe care o întîlnim la Ioan de Sulisbury (Metalogicus. III, 4), la Bernard de Chartres (vd. A. Schobeltzine, *Arta feudală și rolul ei social*, trad. C. Referendaru Șerbănescu, Buc., Ed. Meridiane, 1979, p. 144) și chiar la Platon (*Phaidros*, 249 sau *Timaios*, 40 D)

www.cimec.ro

nu numai corpul unui om. Vine un alt om acolo, dar simțirea pentru tine nu se schimbă. Pare că esti obicinuit a vedea privazul cu alt portret și portretul cu alt privaz" (ms. 2275 B, f. 9).

A doua : „Iar voi, tineri v-ați grupat împrejurul acestei îmblători literare, ascultați sfatul unui om care vă voiește binele din inimă. Petrescu, pălămarul, — cizmariul · · · croitorul, oameni onorabili, folositori sie și societății, au nevoie de ucenici. Decît pseudotalent în literatură, mai bine talent în cizmărie. Mai bine cel de-ntîi într-un sat decît al doilea la Roma. Ca voi au fost mii de mii de oameni pe lume și vor mai fi încă. Numănui din voi să nu-i abată cumva prin minte c-ar fi un geniu. Căci, copiii mei, Pămîntul nostru e mai sărac în genii decît Universul în stele fixe și mai lesne se naște în văile nemăsurate ale haosului un nou sistem solar decît pe Pămînt un geniu. Homer și Shakespeare, Rafael, geniile în arte se nasc odată la 3,4 mii de ani Newton și Galilei, Kant ori Darwin geniile în știință, o dată la o mie de ani încît nu știu zău dacă de la Adam pînă la Papa Leo IX au existat de toți o duzină. Încolo, sîntem cu toți niște bieți mizerabili cărora acești regi ai cugetării ne dau de lucru pentru generații înainte. Dacă avem talent, adică cîteva centigrame de creieri mai mult decît *suma communis* — î[l] putem valorifica, pentru vremea noastră, prin muncă constantă ; dacă nu muncim rămînem asemenea confraților noștri dobitoacele" (ms. 2255, f. 256).

Eminescologia a făcut să curgă multă cerneală pe tema *Epigonilor*, dar de multe ori a eludat problemele esențiale. D. Caracostea a văzut aici „conflictul dintre poezia naivă și cea sentimentală"[13] — termeni înțeleși în sens schillerian ; pe cînd D. Popovici întrevede puneri în ecuație prerafaelită[14]. S-a spus în general că Eminescu prețuiește literatura ce l-a precedat, sentiment al continuității, cu recunoștința elevului ce și-a depășit dascălii. De altfel, scrisoarea lui Eminescu, trimisă lui Iacob Negruzzi ca „explicație" pentru acest poem, are darul de a deruta pe cercetătorii „Dacă în *Epigonii* — scria poetul[15] — veți vedea laude pentru poeți ca Bolliac, Mureșan, or Eliade, — acelea nu sînt pentru meritul intern al lucrărilor lor, ci numai pentru că într-adevăr te mișcă acea naivitate sinceră, neconsștiută cu care lucrau ei. Noi cești mai noi cunoaștem starea noastră, suntem trezi de suflarea secolului — și de aceea avem atîta causă de-a ne descuraja. Nimic — decît culmile strălucite, nimic — decît conștiința sigură, că nu le vom ajunge niciodată. Și să nu fim sceptici ? Atîta lucru, cele mai multe puteri sfărîmîndu-se în van, în lupte sterile, cele puține descurajate, amețite de strigătul gunoiului ce înoată asupra apei [· · ·]. Poate că *Epigonii* să fie rău scrisă. Ideea fundamentală e comparațiunea dintre lucrarea încrezută și naivă a predecesorilor noștri și lucrarea noastră trezită dar rece. Prin operele liricilor români tineri se manifestă acel aer bolnav deși dulce, pe care germanii o numesc *Weltschmertz*. Așa Nicoleanu, așa Schelitti, așa Matilda Cugler — e oarecum conștiința adevărului trist și sceptic, învins de către colorile și formele frumoase — e

[13] D. Caracostea, *ibid.*

[14] D. Popovici, *Poezia lui Eminescu*, București, Ed. Albatros, 1972, p. 181 : „Condamnînd poezia decadentă a contemporanilor, admirînd literatura plină de sinceritate și de încredere a înaintașilor, Eminescu devine un reprezentant tipic al gîndirii prerafaelite în literatura română."

[15] Citat după M. Eminescu, *Opere*, vol. I, București, 1939, ediție Perpessicius, aparatul critic la *Epigonii*, p. 291.

www.cimec.ro

ruptura între lumea bulgărului și lumea ideei. Predecesorii noștri credeau în ceea ce scriau, cum Shakespeare credea în fantasmele sale ; îndată însă ce conștiința vine că imaginile nu sînt decît un joc, atuncia după părerea mea se naște neîncrederea sceptică în propriile sale creațiuni".

Eminescu știa cui se adresează, știa direcțiile curente ale ideilor *Junimii* asupra literaturii, ca și asupra pașoptiștilor în general și a canalizat atenția numai spre latura propriu-zis literară (de altfel, reală și ea). Dar *Epigonii* este de asemenea un poem politic, un poem de propagandă a ideologiei pașoptiste, o odă închinată revoluției de la 1848, numită prin poeții romantici care au făurit-o, precum și prin alții ce și-au adus o contribuție mai mare sau mai mică la *edificarea unei conștiințe politice, sociale și literare* din care aceasta s-a putut naște :

S-a întors mașina lumii, cu voi *viitorul* trece ;
Noi suntem iarăși *trecutul*, fără inimi, trist și rece ;
Noi în noi n-avem nimica, totu-i calp, totu-i străin !

Voi, pierduți în gînduri sînte, convorbeați cu idealuri ;
Noi cîrpim cerul cu stele, noi mînjim marea cu valuri,
Căci al noistru-i sur și rece — marea noastră-i de îngheț.
Voi urmați cu răpejune cugetările regine,
Cînd plutind pe aripi sînte printre stelele senine,
Pe-a lor urme luminoase voi asemenea mergèți.

(subl. ns.)

Există ca o constantă la Eminescu sentimentul, *ce ține de ideologia poetic-filosofică*, al pierderii omenescului statut inițial de acces la adevăruri fundamentale — cei vechi cunoscîndu-le, iar cei noi nemaiștiind să le vadă (asupra căruia ne-am oprit mai sus) — dar el singur nu lămurește complexa antiteză din *Epigonii*. Pentru aceasta, el trebuie corelat cu un al doilea, *ce ține de ideologia politic-filosofică* : este vorba de pașoptismul eminescian. Căci Eminescu este ultimul revoluționar intrat în luptele de la 1848, iar *Epigonii*, prima mărturie a apartenenței sale.

Nu urmărim aici o cuprindere generală a raportului dintre Eminescu și pașoptism ; oricum, eminescologia a abordat atent această problemă și a marcat direcțiile principale. Am urmărit numai trasarea unor repere necesare înțelegerii antitezei în care încadrează Eminescu momentul contemporan lui, în circumferința căruia, deși deja element al trecutului, pașoptismul apare în optica eminesciană ca reper ineludabil. De altfel, romantismul românesc nu poate fi înțeles defel fără raportarea la revoluția de la 1848, revoluția lui. Tot ce va urma va fi în funcție de această revoluție, care determină definitiv oamenii și partidele. Toată disputa de idei, din acel an se nutrește, din acel an care a statuat prieteniile și urile. Cînd spunem că Eminescu e pașoptist, ne gîndim la linia lui Bălcescu, Avram Iancu și Mureșanu, a pașoptismului martirat, a pașoptismului care, deși înfrînt, a rămas neplecat, a pașoptismului neeșuat în parlament, slujbe și chiverniceală, cu un cuvînt : a pașoptismului unei părți dintre pașoptiști, trădați de cealaltă parte. Așa se face că în viziunea eminesciană, pașoptismul celorlalți rămîne să fie o noțiune renegrată

www.cimec.ro

ca semnificație generală, iar Bălcescu, Iancu și Mureșanu — eroi atemporali. Pentru că Eminescu nu e omul jumătăților de măsură!

Deosebirea esențială între poeți (pașoptiștii) și epigonii lor este că cei dintîi au făcut o revoluție și au luptat pînă la sacrificiul vieții ca să doboare o lume prost construită, pe cînd ceilalți au confirmat-o, iar în locul sacrificiului vieții, pentru ei au precumpănit interesele meschine[16]. Tristețea ce se degajă din *Epigonii* nu vizează atît literarul, cît politicul, ideologicul — este pierderea idealurilor, care surpă punțile între creator și public. „Față cu cea mai mare parte din scriitorii noștri moderni ți se impune simțămîntul că ei nu sînt pentru public, nici publicul pentru ei, în fine că ei nu sînt inele în lanțul continuității istorice a culturei noastre, ci, cum s-ar zice, *extra muros*. Și asta e soarta oricărei culturi importante atît de nefireşte ca a noastră. Ele n-au făcut drumul lung al condensării ideilor în cranele poporului, sunt prin urmare ceva, ce nu că nu poate di *priceput* ci [nici] *conceput*; sunt inele din dezvoltarea unui cap străin, [0] ramură de nuc din care, crescut deja pe jumătate ai vrea să cultivi un trunchi de stejar; pe cînd numai din disoluțiunea acelei ramure în pămînt se pot trage atome constitutive și pentru stejar" (ms. 2275 B, f. 9). Eminescu a fost profund preocupat de problema receptării, la care se referă atît fragmente de prin *caiete*, cît și texte poetice. Dacă fragmentele din *caiete* au fost de multe ori neglijate, textele poetice (de altfel, numeroase) au fost abordate adesea doar prin prisma raportului între *poetul de geniu* și *mediocritate*, ca și a implicațiilor morale ale acestui raport, raport tragic, dată fiind ofensiva celei din urmă asupra celui dintîi. Analiza modalității teoretice prin care Eminescu se apropie de *problema receptării* este o tentativă cu care eminescologia rămîne încă datoare. Or, *Epigonii* este probabil prima manifestare publică *închegată și explicită* a punerii teoretice a problemei receptării. Izvorîtă din considerente politice, anatema azvîrlită epigonilor are în vedere caracterul marcat individualist al poeziei franceze postromantice. Eminescu a fost atît de mult prețuit pentru poezia sa intimistă, de dragoste, dar afirmăm cu toată convingerea că individualismul ca ideologie generală i-a fost complet străin, iar această stare de lucruri, credem că s-a datorat nu numai unei anume naturale structuri poetice, ci și unei înțelegeri teoretice asupra a ceea ce a fost revelat sieși drept statut poetic — *poeta vetes* și poet angajat — și delimitat ca atare. Reproducem, în corelație cu fragmentul anterior următorul text: „Acest tineret s-a fost dus într-o țară bolnavă în privirea vieții sociale. Clasele superioare putred de bogate au ajuns acolo la o rafinare de plăceri, nemaipomenită în alte colțuri ale pămîntului, producerile sănătoase în literatură și artă făcuse loc picanteriilor de tot soiul, în sfîrșit orișice era mai căutat decît apa limpede și răcoritoare de izvor. Apă cu parfum, apă cu zahăr, apă cu migdale, apă cu otravă, tot ce poftești — numai apă de izvor nu.

Acolo, în loc să-nveți lucruri folositoare, adică cum se ară și se seamănă mai cu spor, cum faci pe copii să priceapă mai bine cartea, cum se lecuiește o durere de stomac, cum se fac talpe trainice la cisme și alte lucruri folositoare de acest soiu, s-au pus aproape toți pe politică, să afle adică și să descopere,

[16] Vd. și M. Drăgan, *Mihai Eminescu. Interpretări*, vol. I, Iași, Ed. Junimea, 1982 p. 190 și urm.

www.cimec.ro

cum se fericesc neamurile și cum se pun la cale țările, adică au adunat multă învățătură din „Figaro", „Petite république française" și, cu capul gol și cu punga idem, s-au întors rînduri, rînduri în țară, ca să ne puie la cale. Această tinerime veselă și ușoară trăiește în România și se trezește în Franța trăiește într-o țară săracă și a deprins cu toate acestea obiceiurile bogatei clase de mijloc din Franța, are trebuințe de milionar și bani mai puțini decît cinstita breaslă a ciobotarilor din aceste țări. Acest tineret, ce se caracterizează prin o rară lipsă de pietate față cu nestrămutata vrednicie a lucrurilor strămoșești, vorbind o păsărească coruptă în locul frumoasei limbi a strămoșilor, măsurînd oamenii și împrejurările cu capul lor strîmt și dezaprobînd tot ce nu încape în cele 75 dramuri de creier cu care i-a înzestrat răutăcioasa natură, acest tineret zic, a deprins ariile teatrelor de mahala din Paris și, înarmat cu această vastă știință, vine la noi cu pretenția de a trece de-a doua zi între deputați, miniștri, profesori de Universitate, membri la societatea academică și cum se mai chiamă acele mii de forme goale"[17].

Ne întîmpină aici ideea, reluată constant de Eminescu, a formării unor culturi hibride, neviabile, sterile, fiind pură imitație a altor culturi, formulată prin care viza și acea parte a culturii noastre postpașoptiste, adulatoare și imitatoare a celei franceze. Ideea aceasta se încadrează în teoria cuprinzătoare a *păturii superpuse*. în primul rînd cu semnificație socială și politică, pentru că ne vom opri la aceasta mai tîrziu, în multiplele relații pe care le oferă, nu vom insista aici asupra subsumatei ei manifestări cultural-literare

Încă o precizare pornind tot de la *Epigonii*. Dacă în cazul lui Eminescu, opinia unanimă a criticii și propria revendicare a poetului coincid în privința considerației că Eminescu este un romantic, oricum nu de pe anume poziții de curent literar, de școală literară este definitivă prăpastia între poeți și epigonii lor în *Epigonii*, sau între poetul de geniu și versificatorii mediocri în *Scrisoarea II*. Relaționarea cu modalitatea de gîndire din jurul lui '48 se revendică din nou. În polemicile lor, pașoptiștii aduceau argumente din sfera „bunului simț", chiar a „căii de mijloc", iar acestea nu descindeau din conștiința scriitorilor că aparțin unor curente anume. Pentru ei, literatura a poeziei de bună era pur și simplu literatura... bună. cînd Barac face[18] o apologie tip clasic, el citează alături pe Teocit, Gessner și Kleist. Dar, pe de altă parte, cum demonstrează D. Păcurariu, în descrierea unui poet de tip *Domnul Sarsailă autorul*; Heliade identifica poetul romantic[19]. Domnul Sarsailă este un personaj de vodevil, a cărui demascare este lesnicioasă ; demascarea mediocrității despre care se vorbește, spre exemplu în *Scrisoarea II*, nu este defel lesniciaosă, pentru că acestea au devenit definitorii pentru societatea de care capătă recunoaștere și apărare. Iar interpretarea pe care Eminescu o dă faptului vizează ideea pervertirii, alterării sufletelor în noul moment istoric, de altfel, proces logic, cîtă vrenme asupra lor acționează multitudinea formelor de înstrăinare.

---

[17] Articolul *Icoane vechi și icoană nouă* , partea a III-a, *Bătrînii și tinerii*, „Timpul", 14 decembrie, 1877.

[18] I. Barac, *Pentru idile*, în „Foaea Duminecii", nr. 11/1837.

[19] D. Păcurariu, *Clasicism și tendințe clasice în literatura română*, București, Ed. Cartea Românească, 1979, p. 164 — 165 ; 172.

www.cimec.ro

Prin evocarea succesiunii momentelor istorice am pătruns deja propriu-zis în ecuația istorică eminesciană.

3. Despre sentimentul și viziunea istorică la Eminescu s-a scris mult, adesea fiind trecute în revistă aceleași situații tipice, precum patriotismul sau admirația față de trecut iar cînd a fost vorba să se conchidă, s-a discutat despre viziunea dialectică asupra mersului istoriei.

Există o viziune dialectică asupra „istoriei mari" și asupra „istoriei mici", asupra popoarelor și asupra omului, ce nu este *stricto sensu* dialectică, dar păstrează din dialectică măsura devenirii, delimintînd sigur fapte de fapte și chiar aceeași faptă în registre de înțelegere diferită. Eminescu nu este un dialectician propriu-zis, pentru că, PARADOXAL, iubește prea mult *faptul istoric* în sine, și mai mult decît *istoria* — căci *istoria* esrte ponderea și clarviziune, pe cînd *faptul istoric* e sentiment; *istoria* este timp, pe cînd *faptul istoric* e durată; durata înțelege mai repede durata, decît timpul.

Sentimentul eminescian general asupra istoriei se cuprinde întreg în următoarele versuri din *Mira*:

Trecutul e în mine și eu sînt în trecut
Precum trăiește cerul în marea ce-l respiră!

Vom face apel și la cuvintele lui E. Lovinescu, care aprecia că Eminescu „Cunoștea trecutul ca istoric, îl simțea, totuși ca poet". „Istoria" lui Eminescu e formă de „amintire", fuziune și trăire sentimentală — deci vis; este cronică ce se scrie ecleziastic și bucolic. „Istoria" lui Eminescu e *integrare* în istoric, e *evidențiere de sine* prin istoric. Într-un loc, poetul precizează: „Căci adevărul istoric nu este un adevăr exact, ca principiile de morală, ci atîrnă în cele mai multe cazuri de individualitatea istoriografului și e cestie de apreciație și de temperament" (ms. 2 275 B, f. 7 v.). Odată pornind în tentativa de pătrundere în această „zonă eminesciană", în care, precum vom vedea, lucrurile se desfășoară în ciclicități antitetice, cercetătorul trebuie să nu scape din vedere două caracteristici esențiale: întîi că Eminescu este ca și în poezie, un romantic și în viziunea asupra istoriei[21], iar în al doilea rînd, că avînd o cuprindere pur sentimentală, poetului îi puteau scăpa adevăruri sau i se arătau altfel, dar Eminescu, el însuși, nu le-ar fi „întors din condei". Credem că următoarea aserțiune poate argumenta ambele caracteristici pe care le-am numit: „Martirul, ecoul și înțeleptul sunt numai trei forme ale unei și aceleiași substanțe: adevărul" (ms. 2 275 B, f. 75). De aici, viziunea definitorie asupra noțiunii de generație: „Dacă o generațiune poate avea un merit, acela a fi un credincios aginte al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care-l ocupă în lănțuirea timpilor. Și istoria

[20] E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne, ed. cit.*, p. 303.

[21] Astfel, în *Mira*, un personaj exclamă: „Adeseori iau de la basmu, de la păzitorul cel posomorît al trecutului cheile lui de aur și deschid porțile inimei mele". Cf. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu — Cultură și creație*, p. 14; D. Drăgan, *op. cit.*, p. 148; C. Munteanu, *Istoria literaturii române*, Epoca clasicii București, Ed. Didactică și pedagogică, 1980, p. 295 — 296; 319 — 320; D. Hurezeanu, *M. Eminescu — un pasionat al istoriei*, II, în „Revista de istorie", București, nr. 2/1982, p. 314; Șt. Lemny, *Eminescu et l'histoire*, în „Revue roumaine d'histoire", București, nr. 1, ian.—mart. 1983, p. 19 și urm.

www.cimec.ro

lumii cugetă — deşi încet, însă sigur şi just: istoria omenirii e desfăşurarea cugetării lui Dumnezeu. Numai espresiunea esterioară; numai formularea cugetării faptei constituiesc meritul individului ori al generaţiunii, ideea internă a amîndurora e latentă în timp, e rezultatul unui lanţ întreg de cauze, rezultatul ce atîrnă mult mai puţin de voinţa celor prezinţi decît de a celor trecuţi. [· ·] Este ascuns în fiecare secol din viaţa unui popor complesul de cugetări cari formează idealul lui, cum în sîmburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg. Şi oare oamenii cei mari ai României nu-i vedem urmărind cu toţii, cu mai multă sau mai puţină claritate, un vis al lor de aur, în esinţă aceleaşi la toţi şi în toţi timpii ? Crepusculul unui trecut aruncă prin întunericul secolelor razele lui cele mai frumoase şi noi, aginţii unei lumi viitoare, nu sîntem decît reflexul său"[22].

Nu putem şti acum ce urma să fie poemul *Crucea în Dacia sau Joe şi Crist*, şi poate că, mai mult decît o idee în mare, nici Eminescu nu va fi ştiut. Din titlu înţelegem însă că este vorba de răspîntia a două vremi, timpul ce vine — antiteză de gîndire şi simţire — răsturnîndu-l pe cel anterior. Este aici o mărturie despre ceea ce credem că trebuie întîi de toate înţeles prin antiteza planurilor istorice: *timpul, cadenţă răsturnată*, căci dacă timpul eminescian curge în clepsidră, perceperea poetului faţă de succesiunea istorică este imaginea pendulei ce-şi balansează antipodic braţul. Este momentul (istoric) şi post-momentul. Astfel, sub acest unghi de abordare trebuie plasat, spre exemplu, *Cel din urmă Muşatin*.

4. Privind istoria ca o realitate determinatoare, sufletul eminescian s-a simţit compleşit de magia trecutului. Trecutul îndepărtat i-a apărut în mod constant ca un ţinut mirific în care pot fi căutate adevăratele graaluri ale istorici, dar şi ale spiritualităţii general umane. Este o manieră de înţelegere asupra căreia romantismul a insistat special şi a construit teorii cuprinzătoare, manieră ce-şi găseşte însă adepţi şi înainte de romantism. Referindu-se la această stare de lucruri, Th. Gautier o caracteriza astfel : „Acolo, în primele zile ale lumii, specia umană în contact imediat cu forţele vii ale naturii, ştia secrete care, cred oamenii, s-au pierdut şi pe care nu le-au luat cu sine în migraţiile lor triburile ce-au alcătuit mai tîrziu popoarele"[23]. Este un sentiment constant eminescian, pe care-l remarcăm în versurile :

Căci de mult simţii adevăr grăindu-mi
Înţelepţii vechi, ştiutori de taine
(*Odă* — variantă C^2, 2277, 30—32)

sau, într-o altă succesiunea de fapte, într-un fragment ce este posibil să fi fost gîndit în legătură cu plănuita dramă *Decebal* :

Norodul m-ameninţă
Mişcînd din codri rîuri de popoare
Şi-n acest vuet, în astă turbare
A vechiului pămînt · · · cînd regii mor

[22] M. Eminescu, scrisoare adresată lui D. Brătianu (15 august 1871), citată după M. Eminescu, *Opere*, vol. IX Bucureşti, Ed. Academiei RSR, 1980, p. 99.

[23] Th. Gautier, *Avatar*, în vol. *Avatar*, trad. A. Dobrescu—Warodin, Bucureşti, Ed. Univers, 1973, p. 46.

www.cimec.ro

Cînd ceru apune a lui gînduri
Cînd se-nverzește cerul de-nserare
Cînd ziua mănі ear cedează nopții
Cînd timpul nevăzut e în cutremur
Cînd *am pierdut ide'a-eternității*
Eu singur stau s-o represint aici.

(subl. ns. — ms. 2260, f. 68 r.)

În evul nou, încă mult timp înainte de romantism, ideea unor cunoștințe inițiale pierdute a fost pusă în directă legătură cu o limbă inițială pierdută, în care cunoștințele puteau fi cuprinse. Böhme lansa noțiunea de „limbă adamică"[24]. Din momentul în care filosofi de audiența lui Leibniz sau Vico invocă probleme ale lingvisticii ca propriu-zise probleme ale istoriei, s-a încercat „tot mai mult a considera limba, în primul rînd în măsura în care ea conservă ceva vestigii ale primei ei vîrste[25], ca o sursă de cunoaștere supremă"[26]. Această limbă primitivă cuprinzătoare a fost identificată în romantism (și chiar în perioada imediat anterioară romantismului) cu sanscrita, a cărei recentă „descoperire" a înfierbîntat mult gîndurile[27]. În aceeași notă se încadrează intenția lui Eminescu de a cerceta atent sancrista, apoi de a plasa ideologic *Rugăciunea unui dac* în spații indiene[28] și tulburătoarea însemnare *„Tot ce voi afla în Ardeal știu cu legături sanscrite"* (ms. 2292, f. 11) — Ardealul fiind, cum se va vedea ma jos, totodată simbolul Daciei și, tocmai prin asta, sorgintea românismului.

Este fantasticul cult de care s-a bucurat *Orientul în general* în preromantism și romantism. Materializarea apetenței romanticilor față de ideea unei limbi originare (în care se exprimau cunoștințele originare, apoi pierdute) pendulează, ca puncte extreme, de la tentativa închegării unei filosofii, sub-

[24] G. R. Hocke, *Lumea ca labirint*, trad. V. H. Adrian, București, Ed. Meridiane, 1973, p. 341.

[25] Este vizată aici böhmeana idee a unei „limbi adamice", idee pe care o va relua Court de Gébelin (*Le Monde primitif*, Paris, 1778), nenumind-o ca atare, ci doar ca o limbă primitivă, în care pot fi regăsite toate limbile de mai tîrziu. Cf. Walter Moser, *Herder et la toupie des origines*, în : „Revue des sciences humaines", Lille, nr. 2, apr.—iun. 1977, p. 205 — 226. Să mai notăm că Eminescu, într-unul din momentele în care invocă problema înstrăinării valorilor caracteristice sufletului românesc, se referă și la alterarea limbii, ceea ce face nerepetabil contactul cu trecutul și-i răpește prezentului un natural acces : „Cu invidia, comună veneticilor din toate țările cu veninul dizolvant al scepticismului și al calomniei, cu egalitarismul celor ce n-au nimic de pierdut, ei au tirit în mlaștina lor morală, poporul crescut puternic în umbra Basarabilor și a neamului Mușatin, i-au împiestrițat limba, i-au sustras istoria și datinele, i-au escamotat șira spinării, comoara de idei, și înclinări abituale cari făceau ca poporul nostru să semene în toate cu strămoșii lui." (articolul *Caracterul național*, „Timpul", 1 mai 1882)

[26] Stan I. Scott, *La mythologie romantique de langage*, în : „Diogène" Paris, Gallimard, nr. 86, apr.—iun. 1974, p. 119.

[27] Vd. *ibid.*, p. 126 — 129.

[28] Trebuie marcat faptul că varianta D. m.s. 2 260, f. 229 — 231 a *Rugăciunii unui dac* se intitula *Nirvana*. Deci Eminescu scriind un poem de inspirație budistă, îl intitulează — nimic imprevizibil în asta — *Nirvana*. Apoi însă poetul schimbă titlul în *Rugăciunea unui dac*, amplificînd aria interpretativă a poemului. Din păcate, cercetătorii acestui poem s-au rezumat la concluzii privind amplele cunoștințe de filosofie indiană ale lui Eminescu. Ideile budiste, o dată cu schimbarea titlului, nu mai aveau importanță în sine, ci aveau importanță în ceea ce vizau o comunicare primordială și descendență.

www.cimec.ro

sumate sau chiar de sine stătătoare, asupra limbajului primitiv (Fr. Schelling[29] sau K. W. Humboldt[30]), la încercări etimologice izvorîte din sentimentul general asupra magiei cuvîntului[31]. Asupra sentimentului magic în care Eminescu a cuprins cuvîntul nu vom insista aici: de altfel, eminescologia nu l-a trecut neobservat[32].

Puternic marcat nu numai magic, ci şi propriu-zis ritual, care episodul Dacia din *Memento mori*:

Sara sună glas de bucium şi cerboaice albe-n turme
Prin cărările de codru, pe de frunze-uscate urme,
Vin rupînd verzile crenge cu talangele de gît;
Şi în mijlocul pădurii ocolesc stejarul mare
Pîn' din el o-mpărătească iese albă, zîmbitoare,
Pe-umăr gol doniţă albă — stemă-n părul aurit.

Din copaci ies zîne mîndre, de-mpărat frumoase fete,
Ţinînd doniţe pe umeri, gingaşe, nalt-mlădiete,
Albe trec prin umbra verde, la cerboaice se înclin',
Ce sub dulcile lor mîne îşi oferă răbdătoare
Ugerele lor împlute, şi în doniţi sunătoare
Laptele-n cadenţă curge, codru-mplînd c-un murmur lin.
Şi tot aici, din nou marcată magic, îndreptarea devotică spre „cei vechi":
Cînd îi cugeţi, cugetarea sufletu-ţi divinizează.
În trecut mergem, cum zeii trec în cer pe căi de raze.
Peste adîncimi de secoli ne ridică curcubei;
Un popor de zei le trecem, căci prin evi de vecinicie
Auzim cetatea sfîntă cu-nmiita-i armonie···
Şi ne simţim mari, puternici, numai *de-i gîndim pe ei*···
(subl. ns.)

Iar această îndreptare devotică se păstrează şi aici, ca întotdeauna la Eminescu, în tiparele trasate de *Epigonii*:

Strănepoţii?... Rupţi din trunchiul ce ni da viaţă fertilă,
Pe noi singuri ne uitarăm printre secoli făr' de milă.
Ei purtau coroane de-aur, noi ducem juguri de lemn...
Exilaţi în stînci bătrîne au umplut ei cu noi lumea,
Am utitat mărirea veche, cu ruşine chiar de nume,
Multe semne de peire şi de viaţă nici un semn.

---

[29] Vd. R. Gérard, *L'Orient et la pensée romantique allemande*, Paris, Didier, 1963, p. 209 şi urm.

[30] Vd. Josef Voss, *Réflexions sur l'origine du langage à la lumière de l'énergétisme humboldtien*, în: „Revue philosophique de Louvain", Louvain, nr. 24, nov, 1976, p. 519 — 548. Cf. R. Gerard, *op. cit.*, p. 149 — 154.

[31] Vd. Stan J. Scott, *loc. cit.*, p. 129 — 133.

[32] Amintim, cu titlu de exemplu, numai E. Todoran, *Eminescu*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972, p. 140, 163.

www.cimec.ro

Au fost vremi cînd pe pămîntul lor, n-aveam loc să-nmormînte
Morții lor... P-inimi regale și pe membrele lor sfinte
Spînzura sdrențe umilice de sclavi, de cerșitori
Căci simțiră-n ei scînteia, care secolii aprinde.
Întronați au fost în tronuri arse-n foc... și pe-a lor frunte
Pusu-ș-au de fier coroane arse-n foc sfășiitor.

Și deși-n inima noastră sunt semințe de mărire,
Noi nu vrem a le cunoaște; căci *străina-ne* gîndire
Au sdrobit a vieții veche uriaș, puternic lanț.

Prin ideea înstrăinării gîndirii (noi, în raport cu cea veche), pe care Eminescu a simțit nevoia chiar să o sublinieze în text, revenim de fapt la teoria generală asupra pierderii purității inițiale, a unei vîrste de aur, în care adevărurile fundamentale luau loc la masă cu oamenii și le vorbeau într-o limbă pe care aceștia o puteau înțelege.

5. Sentimentul cuprinzător asupra istoriei vechi universale, spre deosebire de cel vizînd istoria națională românească, apare la Eminescu dirijat de deșertăciune și de adagiul *memento mori*. Argumentul poetic principal este poemul *Memento mori*[33], față de care o serie de însemnări, precum următoarea, apar ca adevărate glose: „Pitagora după ce fusese în Egipet se întorsese cu totul uimit de acolo crezînd în minunile pe cări numărul l-ar putea produce. Plecînd din Grecia demagogic, el se-ntorcea din Egipet aristocratizat, plin de mister religios, ascuns; ochii sufletului său erau uimiți de măreția lucrurilor văzute, el credea într-o ființă atotputernică, în nemurirea sufletului, în cabala numărului și ideea ordinii sferice a Universului, a ordinii morale dintre oameni.

Ce văzuse cu toate acestea în Egipet? Poporul acela mare și înțelept care-a trăit șapte mii de ani pe fața pămîntului era un popor, care-și ascundea tainele, care nu iniția pe străini în misterele artelor și a științelor lor.

Ce văzuse.

O alee întreagă de sfinxi — drum al vieții omenești plin de întrebări, iar la capăt răspunsul la acele întrebări: piramida și moartea" (ms. 2267, f. 106). Drumul lung al istoriei universale, de la începuturile grotelor, pînă la epopeea napoleoniană, este, în acest poem, drumul care leagă expunerea uneia și aceleiași cugetări, așezată întîi ca introducere — este gîndul de la care se pornește —, iar apoi ca încheiere — este confirmarea acelui gînd prin însumata pildă a duratelor istoriei:

Las'să dorm:... să nu știu lumea ce dureri îmi mai păstrează.
Îmbătat de-un cîntec vecinic, îndrăgit de-o sfîntă rază,
Eu să văd numai dulceață unde alții văd necaz,
Căci ș-așa ar fi degeaba ca să văd cu ochiul bine;
De văd răul sau de nu-l văd, el pe lume tot rămîne
Și nimic nu-mi folosește de-oiu cerca să rămîn treaz.

[33] Vd. și G. Munteanu, *Sub semnul lui Aristarc*, București, Ed. Eminescu, 1975, p. 55.

www.cimec.ro

N-au mai spus şi alţii lumii de-a ei rele să se lase ?
Cine-a vrut s-asculte vorba ? Cine-aude ? Cui îi pasă ?
Toate au trecut pe lume, numai răul a rămas.
O, acele uriaşe, însă mute piramide
Cari stau ca veacuri negre în pustiuri împietrite
Cîte-au mai văzut şi ele — ce-ar vorbi de-ar avea glas !
[···]
Din mărire la cădere, din cădere la mărire
Astfel vezi roata istoriei întorcînd schiţele ei;
Înzădar palizi, sinistri, o privesc cugetătorii
Şi vor cursul să-l abată... Combinaţii iluzorii —
E apus de Zeitate, ş-asfinţire de idei.

Iar gîndul de care vorbeam, exprimat lapidar ca *Memento mori*, este concluzia pesimistă asupra istoriei universale, asupra civilizaţiilor, confruntate cu timpul, ce o compun. Credem că nu este potrivit a se vorbi despre un sentiment eminescian asupra *istoriei în general*, ci de sentimentul asupra istoriei universale, pe de-o parte, şi de sentimentul asupra istorici naţionale româneşti, pe de altă parte, cel dintîi exprimînd pesimismul, cel de-al doilea, optimismul, aşa cum arătam mai sus. Găsim atunci cumpăna dreaptă, pentru a explica existenţa contradictoriilor concluzii eminesciene, corespunzător pesimiste sau optimiste, şi nu este astfel nevoie să recurgem (pentru a nu trebui să conchidem în ideea că Eminescu se contrazice) la a omite pe unele sau pe altele, aşa cum s-a procedat uneori.

Apoi, odată ce am remarcat polaritatea sentimentală ce vizează domeniile : universal, respectiv, naţional-românesc, să precizăm faptul că stigmatul epigonismului infierează deopotrivă istoria veche universală şi istoria românească modernă şi contemporană poetului. Dar în cazul istoriei vechi universale, pe care mai scurt am putea-o numi *istorie*, epigonismul, sub marca unei tristeţi copleşitoare, apare ca **obiectiv** mers al lumii, al neîndurătorului timp; pe cînd precum vom vedea, în cazul istoriei româneşti moderne şi contemporane poetului, care s-ar putea numi mai simplu *viaţă românească*, epigonismul, de astă dată sub marca unei acuzatoare revolte, apare ca **subiectiv** mers pe lungimea unei durate nereprezentative. Acolo de vină era lumea; aici, numai oamenii.

6. Pătrunzînd în semnificaţiile legate de abordarea generală eminesciană asupra teoriei universale, se cuvin întîi evidenţiate cîteva repere asupra ideilor eminesciene privind *psihologia popoarelor*. Dat fiind obiectul lucrării, de faţă, nu vom recurge la o abordare complexă a acestei probleme, ci ne vom rezuma, cum spuneam, doar la evidenţierea unor repere ce ne vor fi necesare.

Există un text amplu eminescian, în limba germană, purtînd titlul *Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie* (*Consideraţii introductive asupra psihologiei popoarelor*)[34]. Cercetătorii au lansat mai multe ipoteze privitoare

[34] Textul cuprins în ms. 2 285, în transcrierea şi însoţit de traducerea Adelei Perju, a fost publicat în volumul III (Bucureşti, Ed. Eminescu, 1975) şi IV (Bucureşti, Ed. Eminescu, 1977) al *Caietelor Eminescu*.

www.cimec.ro

la acest text, unii considerînd că este vorba de note de curs, alții, că este vorba de o traducere sau de un compendiu al unei traduceri[35]. În ceea ce ne privește, ne asociem celor ce cred că nu avem de-a face cu o creație eminesciană, dar important este faptul că Eminescu a transcris lucrarea pentru a putea cita pasaje din ea sau pentru a-și limpezi propriile idei — oricum, pledăm pentru ideea că Eminescu a considerat că acest text „îl reprezintă".

Psihologia popoarelor era un domeniu de cercetare în sine de dată mai recentă: abia după 1900, odată cu monumentala lucrare a lui W. Wundt, în mai multe volume: *Völkerpsyhologie* (1900—1920), acest domeniu și-a căpătat impunerea definitivă. Considerațiile eminesciene asupra psihologiei popoarelor, dat fiind și faptul că se încadrează în perioada de pionierat a domeniului, sînt de ordin foarte general. „După cum biografia persoanelor individuale — scrie Eminescu — se bazează pe legile psihologiei individuale astfel istoria, adică biografia omenirii își găsește fundamentarea rațională în psihologia popoarelor"[36]. Se recurge la următoarea definiție: „un popor este un număr mare de oameni care se condideră ca un tot, ca făcînd parte din el. Dar, pentru a corecta eroarea logică pe care o conține această definiție se ridică problema de a arăta ce cuprinde această părere subiectivă a membrilor unui popor, care este asemănarea (egalitatea) după care indivizii se numără ca făcînd parte din el, pe ce se bazează părerea respectivă, cum se formează ea. Din examinarea relațiilor obiective, nu trebuie să definim poporul ca o noțiune fixă, obiectivă, care să corespundă unui obiect-fix, ci trebuie să explicăm definițiile date implicit de către popoare popoarelor înseși. Căci este evident că nu fiecărui popor îi corespunde aceeași definiție sau aceeași noțiune de popor, fiecare existînd pe anumite baze. După alte semnalmente socotește francezul pe un individ ca făcînd parte din poporul francez, după altele îl consideră germanul ca atare, pe altul și după altele îl numește americanul liber de nord, pe un om drept concetățeanul său. Deși acestor definiții nu le lipsesc elemente comune în așa fel ca să nu se poată spune, în general, ceea ce un popor înțelege prin noțiunea popor"[37]. Deja se observă concordanța cu idei eminesciene exprimate în alte locuri, potrivit cărora noțiunea *popor românesc* nu poate cuprinde nici pe reprezentanții „păturilor superioare" și nici elementele etnice neromânești aflătoare întîmplător lîngă români[38], dar îndeplinind, de fapt, rolul de adversari ai românismului. Considerația asupra diferențierii, în funcție de realități, a noțiunii de „popor", amintită mai sus, este subliniată prin precizarea că studiul psihologiei popoarelor trebuie ordonat și întemeiat pe observație și comparație[39], pentru a fi la adăpost de unilateralizări[40]. Nu este trecut cu vederea nici cazul în care „idei mari

[35] O bibliografie cuprinzînd diversele opinii asupra provenienței acestui text dă Adelia Perju în nota introductivă — *Caietele Eminescu*, vol. III (*ed. cit.*) p. 168 — 169.

[36] *Caietele...*, vol. III, p. 195, Cf. ms. 2 257, f. 62 ; 245 v.

[37] *Caietele...*, vol. IV, p. 226.

[38] *Cf.* : „În mod mai precis abia se poate arăta ce lipsește acelor indivizi, pe care geograficește, și pentru că ei o spun, îi numim români. Le lipsește simțul „istoric", ei se țin de nația românească prin împrejurarea că s-au născut pe cutare bucată de pămînt, nu prin limbă, obiceiuri sau manieră de a vedea." (*Icoane vechi și icoane nouă*, partea a III-a *Bătrînii și tinerii*, „Timpul", 14 decembrie 1877).

[39] *Caiete...*, vol. IV, p. 217.

[40] *Caiete...*, vol. III, p. 187.

www.cimec.ro

generale își întind puterea asupra mai multor popoare, unde o idee cuprinde și predomină geniul mai multor națiuni și îl oprimă sau îl înviorează, acolo cercetarea psihologică se va îndrepta nu numai asupra comportării spiritului național, ci și asupra naturii și legilor acelor comunități care o depășesc pe aceasta[41]. De altfel, problema specificului legilor, privită prin prisma psihologiei popoarelor, apare și într-unul din articolele publicate de Eminescu: „Legile și instituțiile nu sunt decît expresia acelui instinct de conservațiune al popoarelor, instinct în toate popoarele același și totuși manifestat în sute de forme deosebite, căci un popor, ca societate organizată prin natură contra agenților destructori ai naturii, are a se lupta ici cu arșița dincolo cu apa mării, colo cu nefertilitatea pămîntului, colo iar cu invaziuni repetate, și avînd toate același scop, adică conservarea existenței proprii, popoarele se folosesc pentru ajungerea lui de cele mai deosebite mijloace"[42].

Revenind la textul german aflat în discuție, să notăm ca fapt important că elementul social nu este ignorat, ci că, deși nu de pe poziții materialiste, i se acordă o pondere specială : „Forțele sociale și realațiile din cadrul lor pot fi de genul spiritual ; *pe de altă parte însă mai trebuie ținut seama că spiritul popoarelor sălășluiește în organizarea socială și în tot ceea ce reprezintă statul, la fel ca un suflet în trupul său.* (În măsura în care trupul este expresia sufletului — oricum ar fi constituit el — cu atît statul respectiv este mai aproape de idealurile *sale.*) *Fiecare stat este o realitate exprimată de o idee imaginată a unui popor, este deci ceva exterior, în sine nefavorabil care nu reprezintă o valoare și o existență ideală decît* pentru că este efigia lăuntricului"[43]. Fraza aflată în paranteză este probabil, un adaos făcut de Eminescu la textul pe care-l copia, căci ne trimite la idei foarte „eminesciene", pe care avem ocazia să le întîlnim presărate în multe locuri : esta vorba de un avertisment asupra modalității de organizare a statului (din momentul contemporan poetului), ce nu era conformă cu idealurile sufletului românesc, de care se înstrăinase, făcînd apel la forme exterioare, străine. E pe de-o parte o trimitere la *idei* și *nuanțări de idei proprii*, ce „scăpaseră" formei originale a textului copiat de Eminescu, text pe care poetul simțindu-l apropiat, îi împrumuta ceea ce îi lipsea : iar pe de altă parte este acea vocație generală eminesciană de a adînci antitezele acolo unde ele apar sau de a le marca. Într-un alt articol politic ideea polarităților este inclusă în legătură cu noțiuni privitoare la psihologia popoarelor și numită expres : „Astfel și în universul intelectual și moral al fiecăruia trebui să existe pori, idei dominante, împrejurul cărora să se opereze mișcarea celorlalte gîndiri. Aceste idei sunt vertebrele caracterului individual, și cînd ele aparțin unui popor întreg, ele constituie caracterul național. Însă aceste idei dominante nu sunt invențiuni *a priori*, nu sunt culese de prin gazete franțuzești și parastisite ca marfă nouă pe malurile Dîmboviței. Ele cată să răsară din elemente statornice ca și dînsele, din natura pămîntului de sub picioare, a cerului de deasupra a statornicilor datini și gîndiri ale rasei naționale dimprejur. Aceste idei se moștenesc în bunul simț comun al poporului în aptitudini și înclinări de caracter, pe cari le lasă părinții din părinți

[41] *Caiete...*, vol. III, p. 188.
[42] *Polemica cu „România liberă"*, „Timpul", 2 septembrie 1878.
[43] *Caiete...*, vol. III, p. 190

www.cimec.ro

strănepoților lor : ele sunt însă lucruri pe cari străinii nu le pot înțelege, chiar dac-ar vorbi cu sunete românești"[44].

Îi corespunde un pasaj din textul privitor la psihologia popoarelor : „Într-adevăr, în esența spiritului însuși, trebuie să recunoaștem mereu această dualitate, adică : pe de o parte toate activitățile sale sînt desăvîrșite pe baza unei ligitimități invariabile, în aceasta constînd înrudirea din punct de vedere istoric la creațiuni noi și libere, în aceasta constînd deosebirea lui veșnic de natură. Spiritul formează, ca să zicem așa, vîrful culminant al naturii și în același timp ridicarea lui deasupra acesteia. Acțiunea sa se află în centru și formează trecerea de la o realitate încătușată pur și simplu de legea generală, la o idealitate creatoare liberă"[45].

Înarmat cu noțiuni privind psihologia popoarelor, care trasează repere sigure pentru discernerea, în nuanțe antitetice, a unui popor față de altul, Eminescu a instituit problema națională ca problemă esențială, ca fir al Ariadnei pe calea politică și socială. „Național" înseamnă la Eminescu „istoric", înseamnă o trăsătură insurmontabilă, pe care cei ce nu știu să o înțeleagă sau au interes să nu o înțeleagă au încercat să o surmonteze, deși această acțiune este de o gravitate excepțională, căci marchează o antiteză profundă între sufletul național și formele aleatorii, străine, în care acesta e încorsetat.

7. Un element care nu apare în lucrarea teoretică asupra psihologiei popoarelor, la care ne-am referit mai sus, dar care se dovedește funcțional la Eminescu, este antiteza între ceea ce poetul numește *popor tînăr* și *popor bătrîn*. Nu orientări științifice de ultimă oră stau la baza ei, ci mai degrabă noțiuni filosofice vechi, puse în circulație de Platon[46], în povestirea unui preot egiptean, unde egiptenii sînt un popor vechi, bătrîn, cunoscător al unor adevăruri esențiale, în antiteză cu grecii, popor tînăr, Regăsim această polaritate marcantă într-un monolog, probabil al lui Decebal, în care antiteza este dezvăluită incluzînd semnificația ei moral-volitivă, prin repere schopenhauerie-ne — voința oarbă (și asupra a ceea ce nu poate fi dobîndit) creînd nefericirea :

Voi sunteți tineri chiar la bătrînețe
Iar noi în lume ne năștem bătrîni
Voi vă închipuiți că lumea este
A voastră, însă noi — noi o luăm.
Cei ce doriți [voință] viață — avem.
Ah neputința cea copilărească
Din voi vorbește, tinere popoare···
Puindu-vă un scop urmați în viață
Ce ați voit, ce mijloace vă trebui,
Ce lupte trebui, ce dureri, ce lacrimi
Spre-ajunge unde ați spus că veți ajunge···
Și aveți atîtea lacrimi voi în suflet,
În inima comoară de dureri. —
Voi cereți vieței ce nu poate da···
De aceea desperărei, nemplinirei

[44] *Caracterul național*, „Timpul", 1 mai 1882.
[45] *Caiete...*, vol. III, p. 194.
[46] Platon, *Timaios*, 23.

www.cimec.ro

Nimic nu-i cerem noi — şi ne dă tot.
Sunteţi poeţi ca grecii, ca persanii
Purtaţi în gură dreptul, binele —
Noi, noi îl facem acest bun şi drept;
Nu vorbe mari; nu cîntece adînce
Cari să espuie ce coprins conţine
Dreptul şi legea, obiceiul, bunul...[47]

Deci dacii şi romanii reactualizează antiteza menţionată dintre egipteni şi greci[48].

Ca în atîtea alte cazuri, pentru a-şi reprezenta mai exact noţiunile care-l preocupă, Eminescu le-a aşezat în ecuaţii: *„Progresul naţiunilor. Tinereţe. Bătrîneţe.*

tînăr $S^2 = \frac{S^2}{m} + \frac{S^2}{n}$

mijloc $S = \frac{S}{m} + \frac{S}{n}$

bătrîn $S = \frac{S-2}{m} + \frac{S+2}{n}$ lipsa de — 2 o esplic din disproporţia continuă între teritoriu şi populaţie". (ms. 2275 B, f. 42 v.)

Problema vîrstei popoarelor apare şi în articole politice. De pildă: „Popoarele îşi au vîrstele lor deosebite şi ceea ce se potriveşte într-o vîrstă, nu le mai prinde într-alta"[49]. Sau: „Un popor bătrîn şi unul tînăr sunt două ramuri din copacul omenirii; dar s-au despărţit de mult şi s-au deosebit de mult"[50]. În altă parte, o precizare care dintr-o dată nuanţează lucrurile altfel: „Orice popor care n-a ajuns încă la o deplină dezvoltare, care n-a trecut prin corupţia şi mizeriile ce le aduce cu sine o civilizaţie înaltă, dar în decadenţă, e un popor tînăr"[51]. Sînt deci două moduri de a privi problema: unul extrior

[47] Ms. 2 286, f. 73 — 73 v., din corpul de materiale pentru proiectul *Decebal*.

[48] Includerea în acelaşi braţ al antitezei, alături de români, a grecilor şi perşilor urmăreşte pe de-o parte o trimitere expresă la povestirea preotului egiptean din *Timaios*, de care am amintit, iar pe de altă parte plasează acţiunea românilor în raport cu acţiuni similare (de cucerire a Daciei) ale „grecilor" de pe vremea lui Alexandru cel Mare sau perşilor lui Darius. Siguranţa lui Decebal nu constă atît în faptul că şi alte temerare acţiuni similare au eşuat, ci în înţelegerea filosofică a inutilităţii lor omeneşti-istorice, abordate cu prestanţa unui cunoscător al tainelor esenţiale ale istoriei. Decebal a cîştigat războiul cu romanii, chiar dacă aceştia au transformat Dacia în provincie a imperiului, căci el a cunoscut dinainte şi a avertizat asupra mersului istoriei. O lectură atentă a materialelor legate de proiectata dramă *Decebal* arată că esenţială este şi aici filosofia din *Memento mori*.

[49] M. Eminescu, *Opera politică*, ediţie de I. Creţu, vol. II, Bucureşti, Ed. Cugetarea, 1941, p. 211.

[50] *Ibid.*, p. 444

[51] *Ibid.*, p. 289. Revenirile asupra temei nu au darul să expliciteze întotdeauna înţelegerea lucrurilor, astfel: „Rasa tînără e ca parul care ucide, făr-a discompune imediat. Rasa bătrînă e ca veninul organic care discompune. Ucis odată nu mai învii nicidecum; de aceea duşmanii cei de moarte sunt popoarele tinere. Inveninat prea adeseori precum boalele se aclimatizează — organismul slăbeşte în adevăr dar se coadaptează veninului introdus într-însul." (ms. 2 255, f. 417); sau „Instinctul convservaţiunii rasei. Xenofobie. Dar acest instinct nu distruge decît rasele [ilizibil], bătrîne; e indiferent faţă cu rasele tinere cari au aceleaşi înclinări. Precum şapte bucăţi de plumb de-o greutate egală ar avea aceeaşi acceleraţiune către Pămînt, tot astfel şapte din aceeaşi rasă vor avea aceleaşi înclinări. ("ms. 2 267, f. 1 v.)

www.cimec.ro

și altul dinăuntru. Dacii, dată fiind filosofia lor de viață, deci contractul lor cu adevăruri fundamentale, sînt un popor bătrîn, dar, cît nu au fost alterați de contactul cu altă civilizație, sînt un popor tînăr. Iar din remarca unor repere pe care Eminescu le trasează asupra poporului român, înțelegem că similar asupra acestuia poetul plasa dubla determinare — de popor tînăr și bătrîn[52].

8. Asupra „dacismului" eminescian nu vom insista aici — de altfel, eminescologia i-a consacrat numeroase pagini[53]. Vom puncta doar faptul că *Dacia* a avut o semnificație deosebită pentru Eminescu, de aici venind încercările sale de redimensionare a istoriei Daciei și de reconstrucție a mitologiei dace, dată fiind aureola pe care aceasta o emană. Întîi, Dacia înseamnă începuturile unui popor : „Sămînța din care a răsărit acest popor e nobilă, poporul nu va pieri decît atunci cînd românii vor uita noblețea seminției lor"[54]. — *remember* general în care totdeauna a crezut Eminescu[55]. Apoi, Dacia înseamnă unitate — unitatea tuturor celor ce au același început. Iar aici Eminescu este continuatorul acelei orientări politice ce-și înfiripă sorgintea prin 1772, odată cu Congresul de la Focșani, și culminează la 1848 : „Așadar idealul românesc din toate părțile Daciei lui Traian este menținerea unității reale a limbei strămoșești și a bisericii naționale. Este o Dacie ideală aceasta, dar ea se realizează pe zi ce merge"[56]. Și tocmai în acest context înțelegem o aserțiune de genul următoarei : „Ca toți românii adevărați, Ștefan Vodă[57]

[52] Pentru diverse amănunte referitoare la sensul în care folosește Eminescu noțiunile de „popor tînăr" și „popor bătrîn", vol. : ms. 2 255, f. 379. ; 396 ; 413 ; ms. 2 267, f. 14 v. ; 400 ms. 2 276 A, f. 209 ; sau articolul *Privelișteа corupției*, „Timpul", 26 mai 1882.

[53] Menționăm doar recenta lucrare a Ovidiei Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri*, București, Ed. Minerva, 1979, ce-i consacră lui Eminescu un amplu capitol (p. 150 — 227).

[54] M. Eminescu, *Opera politică*, *ed. cit.*, Vol. I, p. 305. Pentru sublinierea sentimentului general al „nobilei descendențe" la Eminescu, marcăm aici și un alt text, referitor la originea latină : „Optsprezece veacuri sunt de cînd viața latină a fost sădită pe acest pămînt, unde suntem noi în ciuda zguduirilor prin care a trecut ; această viață înaintează mereu sporind și întărindu-se. S-a păstrat însă și crește această viață nu pentru că erau mulți și puternici aceia care conlucrau la întemeierea ei, ci pentru că fiecare din cei puțini era mîndru de munca înaintașilor săi. De cînd este suflet de român pe fața pămîntului, românul a fost mîndru de a fi român și chiar atunci lumea îl privea cu dispreț, el își cînta doina, și, în conștiința puterilor pe care le purta în sine, privea mîndru împrejurul său." *Ibid.*

[55] Cf. „Iubirea de țară e pururea și pretutindeni iubirea trecutului ; patria vine de la cuvîntul pater și numai oameni care țin la instituțiile părinților lor, la petecul de pămînt sfințit de sîngele părinților pot fi patrioți." (M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, *ed. cit.*, p. 328 ; „Patriotismul nu este iubirea țărînei, ci iubirea trecutului. Fără cultul trecutului nu există iubire de țară. Azi e constatat că, din momentul în care împărații au început a înlocui prin oameni no pe senatorii Romei, în care tradițiile și cultul trecutului se uitaseră, Roma a mers spre repede cădere. Cazul Romei nu numai că nu este izolat, dar nu sufere nici excepție măcar !" (*Ibid.*, p. 127) ; „Nu sunt dezmoșteniți aceia care iubesc trecutul poporului lor, care au în suflet tezaurul de amintiri, care îl face pe omul singuratec să se simtă și el o parte, un rezultat al istoriei țării sale." (*Ibid.*, p. 352)

[56] M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I, ediție de I. Scurtu, București, Ed. Minerva, 1905, p. 136.

[57] Se cuvin cîteva precizări în legătură cu domnitorii față de care Eminescu a avut o prețuire specială, motivată prin concluzia că aceștia au lucrat pentru salvgardarea și manifestarea românismului. 1. *Alexandru cel Bun*, asupra epocii căruia își îndreaptă Dionis opțiunea temporală — *Sărmanul Dionis*. 2. *Ștefan cel Mare*, exponentul epocii de vitejie, memoriei căruia poe-

www.cimec.ro

era ardelean de origine, anume murăşan. Ca şi Uniad Corvinul, ca şi Basarabii toţi". (ms. 2263, f. 6 v.), care vizînd Ardealul, evocă inima Daciei, deci un apel la originea comună, dar şi la comandamentul unităţii, căci toate cele trei ţări române sînt numite aici. În alt loc : „Punctul nostru centrifugal — *mater perens* — e Ardealul — punctele centripetate sunt cele cari se-ntind de-a lungul rîurilor noastre deci peninsula tracică şi valea Istrului." (ms. 2255, f. 393)[58].

9. Eroul poetic eminescian prin excelenţă este Andrei Mureşanu — ardeleanul Andrei Mureşanu ! El este figura de patriot român ce l-a urmărit constant pe Eminescu, poetul intenţionînd crearea unui amplu poem dramatic avînd în centrul personalitatea paşoptistului transilvănean, poem intrat în lucru încă la 1869 şi reconceput la 1871 şi 1876. Cînd Eminescu scrie un roman, *Geniu pustiu*, şi îi plasează acţiunea în anul revoluţionar 1848, este sugestiv faptul că Ardealul este ales ca fundal[59], şi nu natala Moldovă, nici Ţara Românească, unde revoluţia chiar biruise temporar. Interesant este că în poemul *Andrei Mureşanu* personajele cu care intră în contact eroul sînt personaje simbolice, precum Geniul Luminei : acest fapt nu trebuie socotit ca un amănunt de decor, de recuzită poetică, el dezvăluind o înţelegere generală asupra istoriei naţionale, în care sentimentul se nuanţează magic. Nu este literatură fantastică, ci literatură realistă — realism magic de coloratură simbolică asupra trecutului românesc. Ca argument poetic pentru istoria naţională am ales tocmai poemul despre Mureşance (anume varianta din 1871), în care antitezele se înlănţuie de la scara întregului poem, pînă la nivelul fiecărui vers. Iată un fragment din monologul lui Mureşanu :

---

tul îi închină un imn. *Matei Basarab*, pentru marele său rol cultural (vd. ms. 2 257, f. 415 v.) şi politic (*Matei Basarab* reprezintă o *putere enormă*" — ms. 2 257, f. 246) ; pe la 1882 — 1883, Eminescu plănuia să înfiinţeze o societate menită a sprijini emanciparea românilor din Austro-Ungaria, societate ce urma să se numească „Matei Basarab" (vd. Augustin Z. N. Pop. *Contribuţii documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, Bucureşti, 1962, p. 432 — 436). 4. *Grigore Ghica*, voievodul martir, ce a încercat să se opună ciuntirii de către Austria a pămîntului ţării sale, voievod evocat în triste acorduri de elegie (vd. Articolul *Grigore Ghica Voievod*, „Timpul" 3, octombrie 1876). 5. *Barbu Ştirbey*, voievod al cărui rol politic şi economic tinde să fie recvaluat în istoriografia nostră nouă (vd. C. I. Scafeş şi V. Zodian, *Barbu Ştirbey*, Bucureşti, Ed. Militară, 1981), apropiat scrisului eminescian, dacă ne putem exprima astfel ; voievod căruia poetul îi dedică o odă funerară (*La moartea Principelui Ştirbey*) şi se referă la exemplul lui cu diverse ocazii (articolele *Trecutul şi prezentul*, „Timpul", 10 ianuarie 1881 şi *Patria adevărată* „Timpul", 20 mai 1881 sau ms. 2 255, f. 373 v.). 6. *Al. I. Cuza*, simbolul aspiraţiilor naţionale împlinite, a cărui evocare constituie un loc comun în scrisul eminescian (asupra a ceea ce s-ar putea numi un adevărat „devotament" a lui Eminescu faţă de Cuza vom avea ocazia să ne referim şi în capitolul următor.

[58] În ceea ce priveşte determinaţia prin spaţiul istoric comun, cf. : „Ideea de unitate a Imperiului roman al răsăritului a fost simburul, sau mai bine zis, direcţia de mişcare a grupului de popoare din triunghiul tracic şi din Dacia. Grecii s-au substituit romanilor, grecilor li s-au substituit turcii, turcilor vor să li se substituie ruşii. Cestiunea e de a nu-i lăsa. Acea idee de unitate trebuie folosită ; trebuie întărită prin deşteptarea elementelor comune din popoare, fie acele elemente de conformaţiune fizică, fie de conformaţiune psihică, fie ele întemeiate pe identitatea radicalului rasei, a tracilor, a tracoilirilor, fie pe identitatea de limbă. Dacă nu vom voi nici unul să-l lăsăm, turcul va dispărea prin propria lui slăbiciune, şi o ginte nouă, despărţită poate după limbă, dar una în interesele ei [i] l va substitui." (ms. 2 255, f. 396).

[59] Vd. şi E. Todoran, *Eminescu şi revoluţia naţională a românilor din Transilvania*, în „Orizont", Timişoara, 14 iunie, 1979.

www.cimec.ro

[···] Popoarele barbare[60]
Ce-au cotropit românii sunt vijelii măreţe,
Turbate, mîndre, aspre ca orice vijelie,
Dară şi trecătoare ca ele. Iar stejarul
Poporului meu tare ridică şi-azi în vînturi
Întunecata-i frunte şi proapsăta *lui* frunză.
În lume văd popoare cuminţi şi fericite,
Şi mă întreb ce soarte să doresc la al meu ?
Şi-un gînd îmi vine aspru, adînc, fără de milă
Şi sfărmător de lume. — Nu, Nu ! N-aş vrea ca alte
Popoare să mai fie c-al meu — nu merit ele
Să-i semene. Poporu-mi menitu-i ca să fie
Altfel de cumu-s alte. Eu nu cer fericire
Pentru a lui viaţă. — O, naţie iubită !
Vei înţelege doru-mi, vei şti să-l preţuieşti ?
Voi să te văd, iubită ! nu fericită — *mare* !
Decît o viaţă moartă, un negru vis de jele,
Mai bine stinge, Doamne, viaţa ginţii mele,
Decît o soartă aspră din chin în chin s-o poarte,
Mai bine-atingă-i fruntea suflarea mării moarte !

În *Andrei Mureşanu* (1871), deşi în diverse locuri frapează coloratura schopenhaueriană, sentimentul general este credinţa nestrămutată[61]. Mai mult

[60] Cf. Andrei Mureşanu articolul *Sulzer despre români*, apărut în „Foaie pentru minte...", IX, 1846, nr. 30, p. 236— 240, reprodus în vol. Andrei Mureşanu *Reflexii*, ediţie de Livia Grămadă, Cluj-Napoca, ed. Dacia, 1977, p. 95.

[61] Schopenhauerianismul i-a fost cu totul străin (şi probabil şi necunoscut) lui A. Mureşanu ; Eminescu însă colorează în această manieră portretele unor personaje, uneori surprinzător (e şi cazul Cezarului din *Împărat şi proletar*). Pe de altă parte, trebuie subliniat-faptul că aşa cum a procedat în *Epigonii*, unde identificările de scriitori sînt făcute strict după operele acestora, pe care Eminescu le cunoaşte bine, tot astfel, în *Andrei Mureşanu* întîlnim trimiteri la lucrări ale paşoptistului ardelean. Nu intenţionăm să insistăm asupra acestui fapt, ci ne rezumăm la a reproduce un fragment din lucrarea lui Andrei Mureşan *Articol începători (proprietate, avere, moşie)*, în care recunoaştem înlănţuirea sentimentelor din poemul eminescian : „Dar pentru cine scriu eu acestea ? pentru poporul cel de rînd, către care mi-au îndreptat vorbirea ? ah, acum îmi vine aminte, că el nu mă aude, el nu ştie citi, el nu-mi înţelege dorinţele mele ce port pentru a lui fericire. Pe el împrejurările l-au învăţat a suferi, iar nu şi a descrie patimile şi suferinţele ce cearcă ! Abia îl auzi din cînd în cînd reăsuflînd cîte un suspin prin un vers de jale. El ascultă din toată inima cînd îi rosteşte cineva ori cu ce prilej cîte o învăţătură folositoare. Suspină şi lăcrămează cînd îi spui ce-au suferit în timpurile trecute, şi se arată gata a-ţi primi sfatul cel bun, mai ales, dacă nu uiţi a î-l aduce mai adeseori în minte, dacă îi descrii viu urmările ce poate avea întîrzierea ; însă totdeauna priveşte la pilda ta şi numai atunci îţi urmează sfatul şi învăţătura, cînd te vede strălucind înainte-i cu pilda şi îmbărbătarea. El este oaie blîndă, care urmează manuducerea păstoriului său.

Ferice, dar, de păstoriul ce-şi pune toată silinţa întru a povăţui oile sale la păşunea cea adevărată, depărtîndu-le de ierbile cele veninoase şi de fearăle cele sălbatice ! Ferice de învăţătoriul, căruia îi este încredinţată tinerimea cea cu bună nădejde, de cumva o ştie îndreapta pe cărarea ce singură o poate duce la limanul fericirei, atît sufleteşti, cît şi trupeşti ! Ferice, în sfîrşit de tot bunul patriot, care se sileşte a deştepta pe cei necultivaţi la cinstirea legilor, la supunere şi ascultare de monarh şi de toţi amploiaţii lui, care se jertfeşte pentru înaintarea fericirii patriei, pentru răspîndirea întunerecului în care zace poporul cel de rînd ! Ferice însă şi de acela care nu se ruşinează de naţia sa, fie aceea cît de proastă : ci, se sileşte în tot chipul cu cuvîntul şi cu fapta a-i da mîna de ajutori, spre a putea ajunge la gradul culturei, în care se află ate naţii din luminata noastră Europă ! (A. Mureşanu, *Reflecţii*, p. 91 — 92).

www.cimec.ro

decît atîta, optimismul nu apare numai ca neplecată încredere, ca viziune cuprinzătoare, ci este susținut de argumentul cel mai important: poporul însuși — chezășie a viitorului său:

[···] În sîmburul de ghindă
E un stejar. — Cum dînsul din proprii rădăcine,
Din planul vieții sale ascuns în colțu-obscur
Își crește trunchiul aspru — așa, poporul meu,
În tine e puterea-ți, nălțarea-ți și pierirea-ți.

Iubirea lui Eminescu pentru poporul român a însemnat un sentiment copleșitor, o nezăgăzuită combustie. „Iubim țara și nația noastră — scrie poetul[62] — astfel cum n-o iubește nimeni, cum nimeni n-are puterea de-a o iubi"[63], iar atît de timpuria *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie* se constituie în pildă a asumării și afirmării unui ideal, exprimat permanent ca patriotism și devotament față de poporul pe care-l caracterizează undeva ca „Viteaz în războaie, muncitor și liniștit în timp de pace, apărător de adevăr, glumeț și senin, drept și bun la inimă ca un copil, poporul românesc nu e capabil nici de trădare, nici de infamie". (ms. 2257, f. 421).

Continuitatea firească marchează arcul de boltă al românismului, avînd ca puncte extreme Ardealul—geneza și lumina libertății, independența. Iar continuitatea înseamnă de fapt revernirea la sine, regăsirea de sine — principiu filosofic de maximă adîncime la Eminescu. Aceasta înseamnă la nivel național afirmarea complexă a românismului: „Și fiind că spirit și limbă sînt apropape identice iar lumina și naționalitatea asemenea, se vede ușor că Românul se vrea pe sine, își vrea naționalitatea, dar aceasta o vrea pe deplin"[64].

10. De aici pornește firul ideilor eminesciene prin care poetul a combătut considerentele asupra necesității acțiunii românești de la 1877, acțiune legată de dobîndirea și de confirmarea externă a obținerii independenței de stat. Prin războiul susținut în Balcani, Eminescu credea că se face o abatere de la ceea ce considera el că este continuitatea firească. Românii nu se regăseau pe sine în această acțiune; reidentificarea complexă și statutarea deplină a românismului, de asemenea, căci tocmai mersul firesc al lucrurilor și starea de drept a faptelor — precum vom vedea — erau eludate, conform viziunii eminesciene. În legătură cu Independența de la 1877, Eminescu edifică o amplă antiteză între ceea ce consideră că este firesc și propriu românismului și formele aleatorii impuse acestuia: „Cu adîncă mîhnire a trebuit să vedem în mesagiul domnesc o frază pe care tocmai în ziua de astăzi nu o putem nicidecum înțelege: «Timpul tutelei străine, timpul vasalității a trecut dar, și România este și va fi o țară liberă, o țară de sine stătătoare.»

Avem nădejde în Dumnezeu, avem încredere în brațele oștenilor români și nu ne îndoim că marile puteri europene, recunoscînd că suntem un popor trainic și vrednic de viață neatîrnată, vor recunoaște și vor scuti independența noastră.

---

[62] Articolul *Scurtă comparație între ieri și azi*, „Timpul", 22 februarie, 1879.
[63] Vd. și M. Drăgan, *op. cit.*, p. 152.
[64] M. Eminescu, *Scrieri pol. soc.*, ed. I. Scurtu p. 138.

www.cimec.ro

Ne întrebăm însă cînd a fost acel «timp al vasalității», care, după mesagiul domnesc, va fi trecut după ce independența ne va fi recunoscută ? Cînd România a fost vasala vreuneia dintre puterile vecine ? Cînd Domnul român a stat în relațiuni de vasalitate către vreun suveran vecin ? Niciodată ! Niciodată pentru România nu a existat un *timp de vasalitate*. În înțelesul capitulațiunilor încheiate între domnii Țărilor Române și Poarta otomană, nici Moldova, nici Muntenia nu erau vasale. Și cu atît mai puțin puteau să fie, în înțelesul tratatului de la Paris, vasale Principatele—Unite.

În sfîrșit, România, de cînd s-a constituit sub acest nume și pe bazale pe care e încă așezată, niciodată nu s-a simțit ca fiind vasală a Porții otomane : Domnitorul Carol I de Hohenzollern niciodată nu a făcut și nici nu s-a simțit dator a face servicii de vasal ; guvernul român, recunoscînd relațiunile statornicite între noi și Poarta otomană, niciodată nu s-a gerat ca guvern al unei țări vasale, ci din contra, totdeauna a protestat contra chiar a cuvîntului de «vasal»

Relațiunile între noi și Poarta otomană totdeauna au fost mai mult ori mai puțin indefinite : niciodată însă ele nu au fost *relațiuni de vasalitate*.

Vrăjmașii noștri, ori aceia care nu cunoșteau îndestul legăturile statornicite între noi și Poarta otomană, din rea voință ori din neștiință, puteau să ne ia și ne-au și luat drept vasali ai Porții otomane. Acesta e un lucru pe care îl înțelegem. Nu înțelegem însă cum chiar un guvern român poate să spuie corpurilor legiuitoare române că, după ce ni se va fi recunoscut independența, vom înceta a mai fi o țară vasală — dacă, numai dacă, numai după ce numai între anumite condițiuni vom înceta a mai fi ce nu am fost niciodată. Nu știm și nu stăruim a ști dacă guvernul, din ușurință ori din rea voință a pus aceste cuvinte în mesagiul domnesc ; ne rădicăm numai glasul împotriva lor și protestăm atît contraușurinței, cît și contra relei voințe.

România nu va fi, dar nici nu a fost niciodată vasală !"[65].

Deci problema capitulațiilor este argumentul istoric prin care Eminescu susține și dezvăluie public profunda antiteză între mersul firesc al lucrurilor și starea faptelor, adică independența României, reală și recunoscută în vechi tratate, și acțiunea propagată de guvernul liberal[66], care, afirmînd drept nou ceea ce era deja existent, urmărea doar o propagandă *pro domo*, pentru care însă atîția oșteni erau jertfiți la sud de Dunăre[67].

[65] Articolul *Cu adîncă mîhnire...*, „Timpul", 17 noiembrie 1877 (citat după M. Eminescu, *„Icoane vechi și icoane nouă,"* ediție de Gh. Bulgăr și Al. Melian, București, Ed. Eminescu, 1974, p. 98 — 99). Dar cu un an în urmă, în 1876, în conferința susținută în fața *Junimii, Influența austriacă asupra românilor din Principate*, Eminescu spunea că odată „Cu căderea Poloniei și luarea Bucovinei se începe o nouă epocă a influenței austriace : cea care atingea politica exterioară a statelor românești se schimbase întru atît, încît aceste țări nu mai însemnau nimic politicește și erau susținute de Rusia și de Turcia."

[66] Conservatorii cel puțin în prima fază, s-au opus intrării României în război.

[67] Cf. „E drept că prezentul cu graiul lui viu, cu ambițiile și pretenț iile lui e un advocat foarte eloquent pentru meritele sale, fie reale fie închipuite, față cu meritele unui trecut, a cărui gură o astupă pămîntul. Și cu toate acestea fost-ar-fi cu putință de-a vorbi chiar de neatîrnarea statului român, fără a sufla praful așezat pe tractatele noastre vechi și de pe cronicele noastre ? O ilustrare curioasă a manierei de-a-și atribui un merit care e în mare parte a trecutului, e că în același timp în care se-ncheia un tractat de comerț cu Austria, ca manifestare a neatîrnării noastre, d. Mitilineu, înalt funcționar al ministerului de externe, publica un volum de tractate de alianță și de comerț, încheiate de dinastii române de înaintea epocei fanarioților." *(Studii asupra situației,* II. *Independența română*, „Timpul", 19 februarie 1880).

www.cimec.ro

În problema capitulațiilor, „ultimul revoluționar intrat în luptele de la 1848" își păstrează intactă apartenența. Pașoptiștii, date fiind circumstanțele momentului, partizani ai unei rezolvări pașnice a suveranității față de turci, au invocat cu insistență „vechile înțelegerii" ale domnilor români cu Poarta[68], înțelegeri prin care se garanta neamestecul în treburile interne, și care făceau nelegală o intervenție otomană împotriva revoluționarilor, iar Bălcescu, teoreticianul, a scris chiar un studiu despre *Drepturile românilor către înalta Poartă*[69], fapte ce n-au avut însă darul de a împiedica intervenția armată turcească în Principate.

Cariera europeană a ideii capitulațiilor românești începuse cu apropape 80 de ani înainte de revoluția de la 1848, și este legată de evenimentele și contactele diplomatice din timpul și de după războiul ruso-turc din 1768—1774. Împărăteasa Ecaterina II formulează propunerea creării unei puteri intermediare[70], tampon între Rusia și Turcia și între Austria și Turcia, putere formată din Moldova și Țara Românească, unite și independente. Turcii, evident, resping propunerea, căci crearea unui asemenea stat tampon presupunea mari pierderi teritoriale pentru Poartă; Frederic II, regele Prusiei susține proiectul avansat, care, sub anume aspecte privind slăbirea puterii turcești și existența unui tampon între cele trei imperii, îi convine și lui Iosif II al Austriei, dar el sesizează îndată implicațiile pentru cea de-a treia țară românească, Transilvania, deși aceasta urma să rămînă supusă Vienei[71]. Cumpănind avantajele și dezavantajele, împăratul austriac a pus totuși *veto* proiectului, spre mulțumirea Turciei. Susținătorii proiectului nu l-au abandonat însă și s-a ajuns chiar să se numească și să se identifice viitorul stat de *Dacia*[72]. Temerile

---

[68] G. Rucăreanu, sub titlul *Adunare de cele dintîi hatiumaiunuri (fermane) ce s-au dat după vremi de către Poarta Otomană. Țării Românești* (în „Foaie pentru minte...", V, 1842, p. 116 — 117, 123 — 125), a publicat textul „tratatelor" din 1393 și 1460. M. Kogălniceanu, în „Arhiva Românească", vol. II, 1845, p. 347 — 364, publică textul „tratatului" din 1512 (cf. precizările pe care le face în *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei* vol. III, București, 1874, p. 450 și urm. și 453, unde se aduc amănunte privitoare la▌provenienta „tratatelor"). Heliade găsesc loc să se refere la ele chiar în textul *Biblibcelor* (Paris, Preve, 1858, p.67).

[69] Vd. și G. G. Florescu, *Unele aspecte ale concepției lui N. Bălcescu despre suveranitatea Țărilor Române*, în : „Studii și cercetări juridice", București, VI (1961), nr. 4, p. 600.

[70] Viziunea politică a Ecaterinei II a cuprins ideea creării unor state tampon între puterile europene (amintind întru ceva de mărcile lui Carol cel Mare); în 1769 a avut gîndul de a face din Finlanda un astfel de stat intermediar (N. Iorga, *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni, Rusia și Polonia*, București1919, p. 116). Propunerea similară referitoare la statul român datează probabil de la începutul lui 1770 (și se poate să fi fost în directă legătură cu misiunea delegației boierești române în Rusia), căci în luna iunie a acestui an ambasadorul Prusiei la Petersburg își informează regele în această direcție (L. Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internațională*, Iași, Ed. Junimea, 1975, p. 38—39).

[71] Memoriu din 1771 către Lobkowitz, ambasadorul Austriei la Petersburg (Boicu, *ibid.*)

[72] Faptul are foarte mare importanță, căci nomenclatura, *deja europeană*, pentru principatele române impunea ideea unității și continuității — și nu numai privitor la Moldova și Valahia, cum este cazul cu lucrarea anonimă *Histoire de la Guerre entre la Russie et la Tourquie et particulișrement de la campagne de 1769*, Skt. Petersburg, 1773. Iar faptul că în 1783 Ecaterina II îi scrie lui Voltaire despre proiectul de creare a Daciei dovedește, dată fiind personalitatea căreia se adresează, dorința de propagandă culturală a ideilor politice (vd. G.I. Ionescu Gion. *Cîteva pagini din istoria fanarioților în România* în „Revista nouă", an I (1887), nr.5, p. 182). Românii au sesizat importanța faptului, și invocareanumelui Daciei s-a asociat dorinței

www.cimec.ro

lui Iosif II aveau să se dovedească în curînd foarte întemeiate, căci inima Daciei era tocmai Ardealul[73]. Astfel, dacă răscoala lui Horia — personaj atît de prețuit de Eminescu — a pus direct problema restituirii Daciei[74] sau aceasta e numai propaganda dușmanilor ei[75], are totuși poate mai puțină importanță în sine, cît prin faptul că imperativele legate de Dacia erau la ordinea zilei și puteau fi invocate. În ceea ce-i privește pe românii din celelalte două principate, la luptele dintre ruși și turci au luat parte „volintirii" români antiotomani, aflați, sau nu în slujba partidei boierești filo-ruse. Delegații ale acesteia au călătorit, încă în 1770, spre capitala țarinei[76], memorii au fost trimise spre Viena și Berlin[77] și au dus o vastă campanie propagandistică pentru susținerea drepturilor românești față de Poartă, datorită cărora ideea crearii proiectatului stat era înlesnită[78]. La congresul de la Focșani, care trebuia să marcheze sfîrșitul războiului (1772), delegațiile boierilor români au adus textele unor tratate vechi dintre domnitorii români și sultani[79], anumite capitu-

---

de unitate și libertate. Astfel, prin 1770 urma să apară la Iași *Gramatica Română a părintelui Macarie Arhimandritul. În zilelePrea Luminatei* [...]*Ecaterina Alexceva* [...] *cu toată chelluiala* [...] *marelui cneaz al Moldovei Ioan Cantacuzino* [...]. Stihurile „adonicești" dedicate „cneazului" sînt următoarele: „Numele tău / Prin mine fi-va / Soare lumii / Și ieșind din trup / Nu te va uita / Dația. Iași / Muntele Corbul "(V.A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, București 1892, p. 34). Finalul versurilor pare cu cheie; să fie oare Iași (Moldova), Muntele (Muntenia) și Corbul (veche stemă a Corvinilor, deci Transilvania) o explicație pentru componența unei viitoare Dacii? Dacia e invocată și într-o scrisoare din 30 mai 1774 adresată de partida boierească filo-rusă mareșalului Rumeanțev (M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ediție de N. Iorga, București, Ed. Minerva, 1902, p. 520.

[73] Este sugestiv faptul că tocmai în acel an de cumpănă 1770 apare la Pécs broșura *A'Szeretet kötele (Legătura iubirii)* în a cărei prefață se spune că lucrarea a fost tipărită în latinește, slavonește, rusește și românește și distribuită gratuit, din ordinul Mariei Terezia. Scopul ei e propaganda catolică, cu precizarea că așa cum „episcopul Fotius n-a avut pe vremuri, motiv de a se despărți de religia catolică, nici urmașii săi nu au motive îndestule de a rămîne și mai departe în schisma lor" vd. A. Veress, *Bibliografia rmâno-ungară*, vol. I, București Ed. Cartea Românească, 1931, p. 267—268), Este un răspuns la acțiunea de ocrotire a Ecaterinei II față de ortodocșii din Balcani și o contestare la ideea Daciei, ce n-ar mai apărea astfel funcțională din punct de vedere religios.

[74] În *Journal politique de Bruxelles* din 25 decembrie 1784 se scria că Horia urmărește să „restaureze regatul Daciei" (L. Boicu, *op. cit.* p. 43), iar în numărul din 25 ianuarie 1785 se preciza că „la arestarea conducătorului răscoalei s-ar fi găsit asupra sa *sigiliul regalului Daciei*, înfățișînd o inimă străpunsă de un paloș cu inscripția *Horia rex Daciae*" (*ibid.*)

[75] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 275.

[76] M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 176; 460 — 479.

[77] *Ibid.*, p. 485 — 491.

[78] Vechile legăminte cu Poarta sînt invocate de boierii din partida națională (vd. M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 45 — 487; 490 — 491), la ele se face apel în *Memoriul* adresat contelui Orlov (*ibid*, p. 492 — 508), ba chiar Ecaterina II se referă la vechile „stabilizări" *ibid*, p. 183—184)

[79] Tratatele invocate ar fi fost încheiate de următoarele părți: Mircea cel Bătrîn — Baiazid (1391 sau 1393 — anii diferă de la editor la editor); Vlad Țepeș — Mahomed II (1460); Bogdan III — Selim I (1511 sau 1512 sau 1513); Neagoe — Selim I (1516); Bogdan III — Soliman I (1521 — la acea dată domnea Ștefăniță); Petru Rareș — Soliman I (1529); Petru Rareș — ? (1634). Vd. *Acte* și documente relative la *Istoria Renașterii României publicate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic*, I, (1391 — 1841), București, Carol Göb, 1900 și și F. C. Nano, *Condica tratatelor și a altor legăminte ale României 1354 — 1937*, I, București, 1938 — unde se dă bibliografia completă a fiecărui document.

www.cimec.ro

laţii[80], texte ce nu se mai găseau în cancelariile româneşti, dar care ar fi fost copiate, sub nevoia momentului, din arhivele turceşti[81]. Turcii le-au contestat existenţa şi, pentru că oricum Austria îşi pusese *veto*-ul asupra creării statului tampon, puterile n-au insistat asupra acestora. Momentul a avut însă o importanţă extraordinară în determinarea conştiinţelor[82], în al căror uz larg a intrat de atunci *Dacia*, *Unitatea*, *Independenta*, toate idei vechi, dar pînă atunci susţinute numai de minţile cele mai înaintate.

Nu am urmărit aici, de bună seamă, o trecere în revistă detaliată a problemei capitulaţiilor, bibliografia ei fiind foarte întinsă, iar analiza amănuntelor esenţiale necesitînd multe pagini. Nu am urmărit aici nici măcar o circumscriere a raportului dintre Eminescu şi problema capitulaţiilor, raport cu multiple determinări, deoarece pe de-o parte s-ar fi creat disproporţii în economia lucrării, iar pe de altă parte scopul nostru a fost doar de a surprinde funcţionalitatea antitezei istorice naţionale, capitulaţiile fiind numai un simplu element al acesteia.

11. Trebuie subliniată importanţa momentului pentru edificarea conştiinţei naţionale, căreia îi aducea un sprijin important, contribuind la trecerea de la etapa deziderativă a revendicărilor naţionale, la etapa susţinerii prin argumente şi a audienţei internaţionale a idealurilor naţionale.

În ceea ce-l priveşte pe Eminescu, poetul consideră afirmarea idealurilor naţionale ca o problemă de cultură, căci ea presupune cunoaşterea unor adevăruri în funcţie de care afirmarea amintită devine legitimă. Iar la Eminescu, cultura înseamnă fie propriu-zis cultură istorică, fie are, ca puncte de sprijin, şi repere istorice.

Antiteza este perpetuu implicată. Un text ca următorul: „Un fenomen rar e acela că cultura şi literatura la români nu merg de fel în acelaş pas, ba sunt eterogene chiar. Cultura claselor privilegiate cel puţin e cu mult asupra literaturii ţării lor, dar e străină; literatura e naţională, dar e în urma culturii". (ms. 2257, f. 68) implică din nou teoria antitetică a păturilor superpuse. Am citat mai sus texte ce trebuiau înţelese şi prin ideea că impactul imediatelor

---

[80] Termenul vizînd relaţii de epocă între principatele române şi Imperiul otoman nu pare prea propriu, căci „Prin capitulaţii — aşa numite de la capitolele în care erau împărţite — se înţeleg actele încheiate între Poarta otomană şi statele creştine spre a regula situaţia străinilor din imperiul turcesc." (I. C. Filitti, *România faţă de capitulaţiile Turciei*, Bucureşti, 1915, p. 2). Prima capitulaţie încheiată de turci a fost cu Franţa (1535), apoi cu Veneţia (1540), Anglia (1583) etc.

[81] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. din greceşte de G. Sion, vol. III, Bucureşti, 1859, p. 218, într-o notă care însoţeşte „tratatul" din 1460, se specifică: „Cuprinderea acestor documente am găsit-o într-o cărticică ce mi-a dat-o fericitul întru memorie Alexandru Văcărescu, carele o poseda de la tatăl său, Banul Enache Văcărescu, carele şi acesta le-au căpătat cu mare cheltuială de bani copiindu-le după condicele împărăteşti, pe cînd se afla la Constantinopole".

[82] Începînd cu 1806, cînd fraţii Tunusli publică capitulaţia din 1460 (în *Istoria...*, în limba greacă, se pare, traducere a unei lucrări de Mihai Cantacuzino) şi 1819, cînd D. Fotino publică capitulaţiile din 1393 şi 1460 (în *Istoria...*, tot în limba greacă), textele acestor capitulaţii şi ale altora au fost publicate şi republicate mereu. S-a făcut astfel o puternică propagandă ce va culmina în 1859, cînd la *Conventia de la Paris*, la articolul 2 se specifică: „În virtutea capitulaţiilor emanate de la sultanii Baiazet I, Soliman II, Selim I şi Mahmud II, cari constituie autonomia lor" (vd. V. Boerescu, *Memoriu asupra jurisdicţiei consulare în Principatele Unite Române*, Bucureşti, 1868 p. 24 şi urm., unde autorul încearcă o identificare a capitulaţiilor cunoscute în funcţie de sultanii menţionaţi.

www.cimec.ro

interese materiale ale creatorilor asupra operei lor anulează propriuzisul act de cultură. „Cultura omenirii — scrie Eminescu[83] — adecă îngrămădirea unui capital intelectual și moral, nu seamănă cu grămădirea capitalurilor în bani". Este adevărat că poetul nu a avut înclinații spre studiul ordonat, sistematic, dar reducerea *de plano* a semnificației următorului pasaj dintr-o scrisoare către T. Maiorescu (5 februarie 1874, Berlin) : „Un titlu de doctor m-ar aranja cu lumea și cu legile ei de ordine, nu însă cu mine, care deocamdată nu mă satisfac pe mine însumi"[84] la așa-zisa lui „incapacitate" de a-și finaliza studiile berlineze constituie o eroare. Căci, fără să respingem prima explicație, trebuie să-i corelăm o a doua, anume că pentru Eminescu argumentele exterioare, din care categorie făcea totuși paerte și un eventual titlu academic, nu pot fi suficiente îndeplinirii misiunii pe care poetul și-o propusese — este vorba de misiunea de a eleva spiritualitatea românească prin și pentru susținerea idealurilor naționale. „Poeții, filosofii unei națiuni — stă notat în *Geniu pustiu* — presupun în cîntec și cuget înălțimile cerului și le comunică națiunilor respective." Scopul misiunii sale era foarte clar în ochii poetului, dar el nu întrevedea singur modalitățile de realizare a ei. Oricum titlul academic și perspectivele de încadrare în viața universitară — în general, plină de tipare, închistări și dispute mărunte și sterile — nu reprezentau în sine un punct de plecare satisfăcător. Și așa stînd lucrurile, este de înțeles că pînă la urmă Eminescu a preferat gazetăria.

Publicistul Eminescu se consideră un *exponent* al maselor țărănești întîi de toate —, tocmai de aceea nu-și semnează articolele, „văzînd în ele o îndatorire, iar nu o satisfacțiune"[85] și își arogă tonul caustic, ca de fier roșu, în care concesia nu poate avea loc, gîndind că nu el este cel care spune, ci el este împuternicitul să spună. Patriotul este tribunul, așa cum spunmea, care conduce poporul spre visul pe care l-a construit pentru cei ce merg alături de el. Marele său vis național, marele lor vis național : ei au gîndul, tribunul le arată drumul. În 1843, M. Kogălniceanu rostea de la catedră : „Noi n-am ajuns încă așa departe ca să putem trata cu nepărtinire istoria contemporană [···] «Acela care își înalță duhul la vrednicia unui istoriograf, zice Ioan Müller, pierde din privirea sa orice atingeri momentale [sic] și mai particulare. Jurnaluri pot aduna personalități ; în tabelele istoriei se scrie numai veșnicul adevăr»"[86]. În conștiința tribunului ideea de părtinire nu se poate naște ; el este *exponentul*, are o misiune, el nu poate fi nici părtinitor, nici nepărtinitor, el este ferm, el este. Tribunul nu poate fi istoriograf : el *creează* istoria, nu pe linia momentului, ci pe culmea viitorului, cu sigura conștiință a veșnicului său adevăr.

Modalitatea în care Eminescu își înțelege și asumă misiunea de *poeta vates* reiese plenar și din următorul text : „În limba sa numai i se lipsesc de suflet preceptele bătrînești, istoria părinților săi, bucuriile și durerile semenilor

[83] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, *ed. cit.*, p. 326.

[84] Nu este lipsită de interes așezarea acestui text în relație cu următorul : „Oamenii se împart în două : unii caută și nu găsesc, alții găsesc și nu-s mulțumiți." (ms. 2 258, f. 163).

[85] G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, București, EP-L, 1966, p. 257.

[86] M. Kogălniceanu, *Cuvînt introductiv la Cursul de Istorie națională*, în *Cronicele Românii sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, ed. a II-a, tom. I, București, Imprimeria națională 1872, p. LXIII.

www.cimec.ro

săi. Şi chiar dacă o limbă n-ar avea desvoltarea necesară pentru abstracţiunile supreme ale minţii omeneşti, nici una însă nu e lipsită de expresia concretă a simţirii şi numai în limba sa omul îşi pricepe inima pe deplin. Şi într-adevăr, dacă în limbă nu s-ar reflecta chiar caracterul unui popor, dacă el n'ar zice oare-cum prin ea : «aşa voesc să fiu eu şi nu alt-fel», oare s'ar fi născut atîtea limbi pe pămînt ? Prin urmare simplul fapt, că noi Românii, cîţi ne aflăm pe pămînt, vorbim o singură limbă, «una singură» ca ne-alte popoare, şi aceasta în oceane de popoare străine, ce ne încungiură, e dovadă destulă că aşa voim să fim noi, nu altfel"[87].

Noţiunea iniţială de poet s-a transformat radical. La greci poet era acel om care simţea identic cu ceilalţi oameni, dar exprima mai frumos decît ei ceea ce simţea ; poetul era un om bine cumpănit, însă dotat cu o capacitate superioară de exprimare, datorată, de fapt, unei înţelepciuni superioare. De aici aserţiunea lui Aristotel : unii cer să fie adusă mărturia unui poet, ca o pricină să fie soluţionată fără a mai persista îndoieli[88]. În timpurile moderne, poet este acela care simte altfel decît ceilalţi oameni — de aici, poetul blestemat (*le poète maudi*).

Poezia de dragoste a lui Eminescu se încadrează primei forme ; poezia filosofică însă îl apropie de cealaltă variantă : „simte altfel" semnifică în cazul lui, actul *asumat* fiind, că simte *înainte* ca *poeta vates*. Numai că, paradoxal, la Eminescu *a simţi înainte* înseamnă : *dreapta identificare a arhaicului*. M. Drăgan observa că : „Eminescu trăieşte intens drama creatorului care ajunge la conştiinţa că datorită raţiunii excesiv analitice, a rafinamentului şi totodată a artificiului civilizaţiei din epocă se ajunge la o separare dureroasă între natura originară a poetului şi suflarea de ghiaţă a veacului său. Este exact ce spunea Schiller în studiul *Despre poezia naivă şi sentimentală* : «concordanţa dintre simţire şi gîndire care există în starea iniţială în mod real, nu mai există acum decît în chip ideal ; ea nu mai este înlăuntrul omului, ci în afara lui, ca o idee ce aşteaptă a fi realizată şi nu ca un fapt al vieţii lui»"[89].

Pe de altă parte însă, ca şi cum poetul ar fi urmărit completarea înţelegerii lucrurilor cu o nouă faţetă, este interesantă reacţia sa la comentarea unui pasaj din Samson Bodnărescu ca obscur: „poezia nu trebuie înţeleasă în totul, continuu, căci dacă toţi bucherii de la şcoală o înţeleg, atunci nu mai este poezie"[90]. Era un gînd vechi al lui Eminescu, căci îl regăsim într-o variantă[91] a poemului dramatic din 1869 *Povestea*, în care personajul Poesis rosteşte :

[···] cîntarea mea adună
Mulţimea curioasă — ce o răpesc în cer
În visuri fără margini, în raiuri de mister.

Versurile au o complexă demarcaţie ideatică ce depăşeşte de departe simpla melancolizare poetică, deoarece în acest poem apare ca personaj Şte-

[87] M. Eminescu, *Scrieri literare şi politice*, vol. I, ed. Scurtu, p. 138 — 139.
[88] Aristotel, *Metafizica*, I (A), 2, 983 a.
[89] Mihai Drăgan, *op. cit.*, p. 198.
[90] George Panu, *Amintiri de la „Junimea" din Iaşi*, vol. I, Bucureşti Ed. Minerva, BPT, 1971, p. 72.
[91] Ms. 2 262, f. 53 — 57, variantă pe care Perpessicius o socoteşte bucureşteană, faţă de ultima variantă, redactată tot în 1869, la Viena.

www.cimec.ro

fan cel Mare, care vorbește despre „ideia sîntă a Daciei unite" și despre „steaua României". De altfel, în varianta ultimă, personajul Poesis evocă ideea alternanței antitetice a planurilor temporale (istorice):

Îmbrac a lumei fapte în mantie de flori,
Pun peste-a lumei rane canzonul zîmbotoriu,
Pun într-a lumei doruri a doinei balsam drag,
Ce îndulcește simțul cu mirosul de frag,
Din ochi fac stele negre, din buze fac rubin,
Din viață ambrosie, și nectar fac din vin,
Și din femeie înger, și din amor un vis
Ce-oftează-n fericire și plînge cu surîs.
Dar mult mai bine-mi place să rump acea perdea
Ce-ascunde Viitorul-Trecutul după ea.
Să sfîrțic cu un fulger perdeaua cea de fier,
Să văd eroi de umbre, popi, dame, cavaleri,
Toți dintr-o altă lume, din lumea ce-a trecut,
Pe care nu-i mai vede cel ce nu i-a văzut,
Să văd gloria moartă, să văd trecutul-rege
Cum într-'o lume moartă surîde și petrece.
Și azi ridic palatul ilusiilor dalbe,
Și azi chiem fantasia cu florile-i rosalbe,
Revoc trecutu-n viață. — A faptei sîntă dramă.
O văd cum din morminte eroii săi își chiamă,
Și azi torn bucurie în cupa mea aurită,
Amestec cu flori dalbe durerea-nnebunită,
Turnînd în cupe de-aur aroma cea amară.

Recunoaștem vechea aserțiune a lui Novalis, care spunea că „A visa și a nu visa în același timp, sintetizate, iată operația de geniu"[92], aserțiune ce se decodează prin noțiunea de „vis voluntar", noțiune atît de proprie lui Eminescu — amplă construcție ordonată antitetic față de sfera realului, *nu vis* în care poetul este prins ci vis la a cărui edificare poetul trudește cu migală.

Este misiunea *asumată* de *poeta vates*, de acel poet profet care se gîndește pe sine ca pe o necesitate: de aici prestanța misiunii. „Spiritele mari — scria poetul (ms. 2258, f. 163) — se nasc adesea prin nevoie. Țările cele mai neroditoare au avut cei mai mari gînditori".

Pătrundem astfel în zona în care ecuația istorică eminesciană invocă impactul legilor naturii (de aici: naturale). Iar în această zonă, apelul constant al gînditorului Eminescu este la filosofia (uneori materialistă) a devenirii. Ca în atîtea alte cazuri, poetul recurge la forma pildelor — am citat mai sus pasajul din *Andrei Mureșanu* (1871), în care stejarul este evocat prin ghinda din care se va naște. În alt loc, aflăm următoarea, de nuanță heraclitică, aserțiune: „Nu este în lumea asta nici o stare de lucruri și nici un adevăr social veșnic"[93].

[92] *Apud* Jean, Wahl, *Novalis et le principe de contradiction*, în: *Le Romantisme allemand*, coordonator Albert Béguin, Les Cahiers du Sud, 1949, p. 162.
[93] M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, *ed. cit.*, p. 135.

www.cimec.ro

Adesea aflăm ideea devenirii corelată expres cu sentimentul fatalității". Se vede că aceeași necesitate absolută, care dictează în mecanismul orb al gravitațiunii cerești, domnești și în inima omului; că ceea ce colo ni se prezintă ca mișcare, e dincoace voință și acțiune și că ordinul moral de lucruri e tot atît de fatal ca și acel al lumii mecanice"[94]. Trebuie precizat însă că sentimentul fatalității se corelează cu ideea devenirii în primul rînd în cugetările în care este implicat omul ca individualitate[95]. Altfel, cînd este vorba de societate sau stat, gîndirea eminesciană apelează la ideea devenirii, căreia însă nu-i apare necesară corelarea și plasarea ei pe fundalul sentimentului fatalității. „Vedem — notează Eminescu undeva[96] —, cum că stat și societate sunt departe de a fi opuri a [le] mult lăudatei minți omenești ··· ele sînt fapte a[le] naturii. Astfel vedem că statele omenești în felul statelor de albine, că generațiile tinere au soarta roiurilor, ș.a., pe de altă parte vedem în stat tendința de-a se osifica în forme, în umbre de legi — cum le-ar numi Mureșeanu — și de-a deveni proprii de forme, stabile, vecinic aceleași, prin care generațiile consecutive trec asemenea materiei fără de voință prin formele existenței. S-ar putea spune prin analogie, că precum în corp este conținut[ă] idealiter forma sa în embrio[97] ··· tocmai așa [sînt] conținut [e] în societatea privită din orce punct al dezvoltării sale fasele ei viitoare, legile, dreptul, religiunea, cari nu sunt decît tocmai organele de viață a[le] societății, au energia lor respectivă, cu modul lor de secreținne. În complex ele formează statul. Haina instituțiunilor, născute instinctiv sunt părerile, ce le au oamenii despre ele — spiritul public, opiniunea publică, organismul conținut idealiter în stat, ca posibilitate de esistență și dezvoltare, este religiunea și simțămîntul aparținerii laolaltă".

Dialectica gîndirii poetului profet Eminescu nu are viziunea spiralei, ci a cercului. Întoarcerea la vechime! Iar antiteza se află în punctul în care începe și se sfîrșește un diametru.

Ce este viitorul? Trecutul cel întors.
(*Ca o făclie...*)

---

[94] *La un an nou*, „Timpul", 1 ianuarie 1883. Atunci devine o chestiune de nuanță interpretările „noi" ale unora și acelorași pilde: „Da! în locul stejarului secular, stejarul cel tînăr se înalță în sus—neam vine și neam trece — aceasta este legea veacurilor.", M. Eminescu, *Opera politică*, vol. II, *ed. cit.*, p. 531.

[95] „Dacă privim regularitatea fenomenelor lunii siderale și o comparăm cu nestatornicia sorții omenești, am putea crede că altceva se petrece în ceruri, altceva pe pămînt. Cu toate acestea precum o lege externă mișcă universul de-asupra capetelor noastre, precum puterea gravitațiunii le face pe toate să plutească cu repejune în chaos, tot astfel alte legi, mai greu de cunoscut dar supuse aceleiași necesități, de la care nu este nici abatere, nici excepție, guvernează oamenii și societățile." *La un an nou*, „Timpul", 1 ianuarie 1883. Cf. „Timpul e moarte — spațiul e luptă și mișcarea e suferință." (ms. 2 254, f. 168).

[96] Ms. 2 287, f. 30 v.

[97] Aceeași idee transpare în următorul text: „Cum la zidirea piramidelor, acelor piedici contra pasurilor vremii, fundamentele cele largi și întinse purtau deja în ele intenționea unei zidiri monumentale, care e menită de-a ajunge la o culme, astfel în viața unui popor munca generațiunilor trecute, care pun fundamentul, conține deja în ea ideea întregului." (M. Eminescu, *Opera politică*, vol. I, *ed. cit.*, p. 419.

www.cimec.ro

sau :

Viitorul și trecutul
Sunt a filei două fețe,
Vede-n capăt începutul
Cine știe să le-nvețe
(*Glosă*)

De altfel, pentru romantici în general (în primul rînd romanticii germani), prezentul este perpetuul hibrid atît față de trecut, cît și față de viitor, care sînt „de la natură". Profeția eminesciană include în mod automat limanurile poetice :

Cîntarea ? Cea mai înaltă și cea mai îndrăsneață
Nu e decît răsunet la vocea cea măreață
A undelor teribili, înnalte, sgomotoase
A unui rîu, ce nu-l vezi. — Sunt undele de timp
Ce viitoru-aduce, spre-a le mîna-n trecut.
(*Andrei Mureșanu*)

sau : „Trecutul și viitorul sunt în sufletul meu ca pădurea într-un sîmbure de ghindă[98], și infinitul asemenea, ca reflectarea cerului înstelat într-un strop de rouă. " (*Sărmanul Dionis*)

Prezentul reprezintă deci decăderea din stare a trecutului. Analizată atent, credem că decăderea din stare nu creează ea însăși, propriu-zis, o antiteză. Plusul (sau minusul) adăugat (sau reducînd o stare) nu realizează în noul caz în mod automat un antipod față de primul. Dar în ceea ce privește planurile istorice, prezentul nu reprezintă, numai un minus față de trecut, ci chiar antiteza trecutului. Avem de-a face cu două aspecte: pe de-o parte, se realizează o antiteză între trecut și prezent (ca decădere din stare a trecutului) — noțiuni privite ca realități organice delimitate ; iar pe de altă parte, se realizează o antiteză a modalităților de a pune problemele, de a înțelege adevărurile corespunzătoare fiecăreia dintre cele două realități antitetice. Astfel prezentul devine antitetic față de trecut nu numai pentru că e „mic", pe cînd celălalt era „mare", ci și pentru că nu-l interesează să fie mare[99]. De aici deschide probabil decepționismul lui Eminescu, despre care s-a vorbit.

În van căta-veți ramuri de laur azi,
În van căta-veți mîndre simțiri în piept.
(*În van căta-veți...*)

Rămîne în viziunea eminesciană speranța viitorului ca revitalizare a trecutului, ca întoarcere prin care se va neutraliza tot ceea ce în timpul prezent reprezintă răul, marcînd ca brațe ale antitezei planurilor istorice pe de-o parte prezentul, de cealaltă parte trecutul și viitorul îngemănate. Antiteza trecut viitor/prezent este o constantă a simțirii poetice eminesciene, însă absolutizarea în postură de *soluție social-politică* a întoarcerii la trecut, absolutizare la care eminescologia a recurs simplist de atîtea ori, credem că este o eroare.

[98] Cf. *supra*, invocarea imaginii viitorului stejar cuprins în sîmburele de ghindă.
[99] Găsim aici subtextul *Epigoniilor*.

www.cimec.ro